

KONFERENCJA

ROLISKA

Europejski
Kongres Odnowy
i Rozwoju Wsi

WIS

WIZJA ODNOWY I ROZWOJU

POZNAŃ, 9-10 MAJA 2025

KSIĘGA STRESZCZEŃ

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
PRZYRODNICZEGO
W POZNANIU

POLSKA

WIEŚ WIZJA
ODNOWY
I ROZWOJU

**EUROPEJSKI KONGRES ODNOWY I ROZWOJU WSI
POZNAŃ, 8–10 MAJA 2025**

K O N F E R E N C J A

W I S I A

W I S I A
ODNOWY
I ROZWOJU

POZNAŃ, 9–10 MAJA 2025

K S I Ę G A STRESZCZEŃ

Pod redakcją

Walentego Poczty
i Natalii Genstwy-Namysł

WYDAWNICTWO UNIwersYTETU PRZYRODNICZEGO W POZNANIU

©Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu,
Poznań 2025, Poland

Publikacja powstała w ramach konferencji naukowej „Polska wieś – wizja odnowy i rozwoju” organizowanej podczas Europejskiego Kongresu Odnowy i Rozwoju Wsi przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu.

Ministerstwo Rolnictwa
i Rozwoju Wsi

UNIWERSYTET
PRZYRODNICZY
W POZNANIU

Komitet Organizacyjny

Wawrzyniec Czubak, Natalia Genstwa-Namysł (sekretarz), Piotr Goliński (przewodniczący),
Karolina Pawlak, Walenty Poczta, Bogusław Wijatyk, Ryszard Wilczyński

Redakcja

Kamila Sowińska

Projekt okładki

Jacek Grześkowiak

Skład

Stanisław Tuchołka | panbook.pl

ISBN 978-83-68187-28-1 książka w oprawie miękkiej

eISBN 978-83-68187-29-8 on-line pdf

<https://doi.org/10.17306/978-83-68187-29-8>

Książka jest dostępna na licencji Creative Commons – Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0).

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU PRZYRODNICZEGO W POZNANIU

Wydanie I.

Wydrukowano w Zakładzie Graficznym Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu

ul. Wojska Polskiego 67

60-625 Poznań

Wersja elektroniczna dostępna na stronie <https://wydawnictwo.up.poznan.pl/>
oraz w serwisie <https://www.ibuk.pl/>

SPIS TREŚCI

PROGRAM	9
SŁOWO WSTĘPNE	13
WIEŚ, WIEJSKOŚĆ I PARADYGMAT ROZWOJU	15
<i>Maria Halamska</i>	
Wiejskość w społeczeństwie postindustrialnym	17
Rurality in postindustrial society	19
<i>Ryszard Wilczyński</i>	
Mieszkańcy w procesie odnowy i rozwoju wsi – aktywność, podmiotowość, sprawczość	22
Residents in the process of rural renewal and development – activity, subjectivity, agency	25
<i>Anna Matuszczak, Andrzej Czyżewski</i>	
Wyzwania polskiego rolnictwa wobec zmieniającego się paradygmatu jego rozwoju	28
The challenges of Polish agriculture in the face of a changing paradigm of its development	31
GOSPODARKA, SYTUACJA EKONOMICZNA WSI	35
<i>Walenty Poczta, Wawrzyniec Czubak, Karolina Pawlak, Arkadiusz Sadowski</i>	
Aktualne uwarunkowania i wyzwania wobec polskiego rolnictwa	37
Current conditions and challenges faced by Polish agriculture ...	40

<i>Paweł Chmieleński, Michał Dudek, Barbara Wieliczko</i>	
Trwały rozwój obszarów wiejskich w warunkach niepewności: wyzwania dla gospodarki lokalnej i rynku pracy	43
Sustainable rural development in times of uncertainty: challenges for the local economy	46
<i>Grzegorz Wiśniewski, Katarzyna Michałowska-Knap, Tomasz Kowalak, Konrad Wiśniewski, Piotr Dziamski</i>	
Elektryfikacja rolnictwa i wsi na podstawie zeroemisyjnej i niskokosztowej energii słonecznej i wiatru	50
Electrification of agriculture and rural areas based on zero-emission and low-cost solar and wind energy	53
<i>Bogna Zawieja, Marcin Pszczółka</i>	
Innowacje w rolnictwie: sztuczna inteligencja i nowoczesne technologie w służbie hodowli roślin i zwierząt	56
Innovations in agriculture: artificial intelligence and modern technologies in the service of plant and animal breeding	57
<i>Aneta Suchoń</i>	
Prawo unijne i polskie wobec wyzwań zrównoważonego rozwoju działalności rolniczej oraz obszarów wiejskich	59
EU and Polish law in the face of challenges of sustainable development of agriculture activity and rural areas	62
SPOŁECZNOŚCI WIEJSKIE	65
<i>Wojciech Knieć</i>	
Spółeczności wiejskie we współczesnej Polsce – zasoby, dynamika i wizje rozwoju	67
Rural communities in present-day Poland – resources, dynamics and visions for the future	68
<i>Piotr Nowak, Krzysztof Gorlach, Anna Jastrzębiec-Witowska</i>	
Dziedzictwo kulturowe jako instrument rozwoju	69
Cultural heritage as a tool for development	72

Monika Stanny

Sytuacja demograficzna na polskiej wsi – pewna zmiana 75

Shifting demographics in rural Poland – a definite change 77

Marek Wigier

Endo- i egzogeniczne determinanty społeczno-gospodarczego
rozwoju obszarów wiejskich 79

Endo- and exogenous determinants of socio-economic
development in rural areas 80

ŚRODOWISKO I WIEJSKA PRZESTRZEŃ 83

Mariusz Matyka, Jerzy Kozyra

Presja zmian klimatycznych, ekstremalne zjawiska pogodowe
a środowisko i rolnictwo 85

Climate change pressures, extreme weather events
and their impact on the environment and agriculture 86

Tomasz Okruszko

Walory przyrodnicze i ich ochrona, zielona i niebieska
infrastruktura 87

Nature protection by green and blue infrastructure 89

Elżbieta Raszeja

Architektura i krajobraz jako wyraz zmiany kulturowej oraz
nowych funkcji obszarów wiejskich – między ochroną trwałych
wartości a kreacją nowych form 92

Architecture and rural landscape as an expression of cultural
change and new functions of rural areas – between the protection
of lasting values and the creation of new forms 94

Krystian Heffner, Agnieszka Majorek-Gdula

Ewolucja osadnictwa wiejskiego – w kierunku nowej struktury
przestrzennej wsi 97

Evolution of rural settlement – towards a new spatial structure
in the countryside 98

Ogólnopolska Konferencja Naukowa

POLSKA WIEŚ – WIZJA ODNOWY I ROZWOJU

Europejski Kongres Rozwoju i Odnowy Wsi,
Międzynarodowe Targi Poznańskie
Poznań, 9–10 maja 2025 r.

PROGRAM

9 maja 2025, piątek

12.00–13.00 Lunch

13.00–13.30 Otwarcie konferencji przez prof. dr. hab. Piotra Golińskiego, prorektora ds. nauki Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, oraz przedstawicieli Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi

13.30–15.30 Sesja referatowa „Wieś, wiejskość i paradygmat rozwoju”

Prowadzący sesję: prof. dr hab. Walenty Poczta – dziekan Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu

- *Wiejskość w społeczeństwie postindustrialnym*, prof. dr hab. Maria Halamska (IRWIR PAN)
- *Mieszkańcy w procesie rozwoju i odnowy wsi – aktywność, podmiotowość i sprawczość*, dr Bogusław Wijatyk, mgr Ryszard Wilczyński (MRiRW)
- *Rzeczywiste wyludnienie wsi w Polsce – konieczność zmiany paradygmatu rozwoju*, prof. dr hab. Romuald Jończy (Uniwersytet Opolski)
- *Wyzwania polskiego rolnictwa wobec zmieniającego się paradygmatu jego rozwoju*, prof. dr hab. Anna Matuszczak (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu), prof. dr hab. dr h.c. Andrzej Czyżewski (Uniwersytet Zielonogórski)

15.30–16.00 Przerwa kawowa

16.00–18.30 Sesja referatowa „Gospodarka, sytuacja ekonomiczna wsi”

Prowadząca sesję: prof. dr hab. Karolina Pawlak – prorektor ds. współpracy międzynarodowej Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu

- *Aktualne uwarunkowania i wyzwania wobec polskiego rolnictwa*, prof. dr hab. Walenty Począta, prof. UPP dr hab. Wawrzyniec Czubak, prof. dr hab. Karolina Pawlak, prof. UPP dr hab. Arkadiusz Sadowski (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu)
- *Trwały rozwój obszarów wiejskich w warunkach niepewności: wyzwania dla gospodarki lokalnej i rynku pracy*, prof. IRWiR PAN dr hab. Paweł Chmieleński, dr Michał Dudek, prof. IRWiR PAN dr hab. Barbara Wieliczko (IRWiR PAN)
- *Elektryfikacja rolnictwa i wsi na podstawie zeroemisyjnej i niskokosztowej energii słonecznej i wiatru*, Grzegorz Wiśniewski, dr inż. Katarzyna Michałowska-Knap, dr inż. Tomasz Kowalak, dr inż. Konrad Wiśniewski, mgr Piotr Dziamski (Instytut Energetyki Odnawialnej)
- *Innowacje w rolnictwie: sztuczna inteligencja i nowoczesne technologie w służbie hodowli roślin i zwierząt*, prof. UPP dr hab. Bogna Zawieja, dr hab. Marcin Pszczółta (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu)
- *Prawo unijne i polskie wobec wyzwań zrównoważonego rozwoju działalności rolniczej oraz obszarów wiejskich*, prof. UAM dr hab. Aneta Suchoń (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

10 maja 2025 roku, sobota

12.00–14.00 Sesja „Społeczności wiejskie”

Prowadzący sesję: prof. UPP dr hab. Wawrzyniec Czubak – Wydział Ekonomiczny Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu

- *Społeczności wiejskie we współczesnej Polsce – zasoby, dynamika i wizje rozwoju*, prof. UMK dr hab. Wojciech Kniec (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)
- *Dziedzictwo kulturowe jako instrument rozwoju*, dr hab. prof. UJ Piotr Nowak (Uniwersytet Jagielloński), prof. dr hab. Krzysztof Gorlach (Uniwersytet Jagielloński), dr Anna Jastrzębiec-Witowska (Uniwersytet Opolski)
- *Sytuacja demograficzna polskiej wsi – pewna zmiana*, prof. IRWiR PAN dr hab. Monika Stanny (IRWiR PAN)
- *Endo- i egzogeniczne determinanty społeczno-gospodarczego rozwoju obszarów wiejskich*, prof. IERiGŻ-PIB dr hab. Marek Wigier (IERiGŻ-PIB)

14.00–14.45 Lunch

14.45–16.45 Sesja „Środowisko i wiejska przestrzeń”

Prowadzący sesję: prof. dr hab. Piotr Goliński – prorektor ds. nauki Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu

- *Presja zmian klimatycznych, ekstremalne zjawiska pogodowe a środowisko i rolnictwo*, prof. dr hab. Mariusz Matyka, dr hab. Jerzy Kozyra (IUNG-PIB)
- *Walory przyrodnicze i ich ochrona, zielona i niebieska infrastruktura*, prof. dr hab. Tomasz Okruszko (Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie)
- *Architektura i krajobraz jako wyraz zmiany kulturowej oraz nowych funkcji obszarów wiejskich – między ochroną trwałych wartości a kreacją nowych form*, prof. UAP dr hab. inż. arch. Elżbieta Raszeja (Uniwersytet Artystyczny im. Magdaleny Abakanowicz w Poznaniu)
- *Ewolucja osadnictwa wiejskiego – w kierunku nowej struktury przestrzennej wsi*, prof. dr hab. Krystian Heffner, dr Agnieszka Majorek-Gdula (Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach)

SŁOWO WSTĘPNE

W dniach 9 i 10 maja 2025 roku Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu we współpracy z Ministerstwem Rolnictwa i Rozwoju Wsi organizuje Ogólnopolską Konferencję Naukową „Polska wieś – wizja odnowy i rozwoju” w ramach Europejskiego Kongresu Odnowy i Rozwoju Wsi. Z punktu widzenia tego niezwykle ważnego forum prezentacji idei, innowacyjnych rozwiązań, najlepszych praktyk, a także podmiotów i systemów wsparcia o wyróżniającym się dorobku w działaniu na rzecz wsi i obszarów wiejskich nie może zabraknąć naukowego spojrzenia na polską wieś z perspektywy różnych dziedzin nauki, m.in. socjologii, geografii, ekonomii, demografii, rolnictwa, nauki o klimacie czy prawa.

Tematyka konferencji „Polska wieś – wizja odnowy i rozwoju” koncentruje się na problematyce związanej z gospodarką i sytuacją ekonomiczną obszarów wiejskich, a także na zagadnieniach dotyczących społeczności wiejskich, środowiska i przestrzeni wiejskiej. Zakres tematyczny konferencji jest szeroki, jak szeroki jest wachlarz czynników, które mają wpływ na obszary wiejskie i rozwój lokalny. Dlatego w trakcie konferencji będzie można wysłuchać wystąpień odnoszących się m.in. do innowacji w rolnictwie, wyludniania się wsi, zeroemisyjnej energii, dziedzictwa kulturowego, sytuacji demograficznej, ochrony przyrody i klimatu, zmian w strukturze przestrzennej wsi. Do czynnego udziału w konferencji zostali zaproszeni wybitni prelegenci z wiodących ośrodków badawczych w całym kraju.

W tym miejscu pragnę podziękować za przyjęcie zaproszenia wszystkim autorom referatów, które będą zaprezentowane w ramach sesji tematycznych konferencji. Streszczenia tych wystąpień są zamieszczone w niniejszej księdze, a pełne teksty ukażą się w przygotowywanej monografii naukowej. Serdeczne podziękowania kieruję do wszystkich członków Komitetu Organizacyjnego Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Polska wieś – wizja odnowy i rozwoju”, w szczególności dr Natalii Genstwy-Namysł, pełniącej odpowiedzialną funkcję sekretarza, a także na ręce Pana Ryszarda Wilczyńskiego z Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi za konstruktywną współpracę przy tworzeniu agendy konferencji, staranny dobór prelegentów, poświęcony czas na spotkania i różnorakie

kwestie organizacyjne. Dziękuję za podjęcie się wydania publikacji konferencyjnych Wydawnictwu Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu oraz wielu osobom z Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu za wsparcie i pomoc przy organizacji konferencji. Wierzę, że konferencja pozostawi trwały ślad naukowy i wniesie ciekawe koncepcje do problematyki odnowy i rozwoju polskiej wsi z ukazaniem możliwych rozwiązań dla obszarów wiejskich w innych krajach Unii Europejskiej.

Przewodniczący Komitetu Organizacyjnego
prof. dr hab. Piotr Goliński

WIEŚ, WIEJSKOŚĆ I PARADYGMAT ROZWOJU

WIEJSKOŚĆ W SPOŁECZEŃSTWIE POSTINDUSTRIALNYM

Maria Halamska✉

ORCID 0000-0003-2600-9698

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademii Nauk, Warszawa

✉m.halamska@uw.edu.pl

Abstrakt

Zmiany, które zaszły na wsi pod wpływem procesu modernizacji, sprawiły, że jej definicyjne cechy (ustalone w latach 30. XX w.) przestały być adekwatne do jej złożonej rzeczywistości. Pod koniec minionego stulecia, w momencie przejścia z fazy industrialnej do postindustrialnej, pojęcie „wieś” zaczęło coraz powszechniej zastępować przymiotnikiem „wiejski”, oznaczającym wartości charakterystyczne dla wsi i jej mieszkańców. W odróżnieniu od cech w fazie produkcyjnej, przywołujących przede wszystkim produkcję/rolnictwo, w społeczeństwie postindustrialnym przymiotnik „wiejski” najczęściej odnosi się do konsumpcji: wieś to miejsce i przedmiot konsumpcji. Rolnictwo jest postrzegane jako część natury i dostarcza tylko części wiejskich przedmiotów konsumpcji, wśród których znajduje się żywność – ma ona duże znaczenie, ale wciąż stanowi jedynie część tych przedmiotów.

Pojęciem „wiejskość” posługują się nauki społeczne, a określenie tego, co wiejskie, często zależy od kontekstu. Paul Cloke (2006) zwraca uwagę, że:

koncepcja wiejskości żyje powszechnie w wyobraźni i codziennych praktykach współczesnego świata. Wieś jest zarówno znaczącą przestrzenią wyobraźni, związaną z wszelkiego rodzaju znaczeniami kulturowymi (...), jak i materialnym obiektem pożądanego stylu życia dla niektórych ludzi – miejscem, do którego można się przeprowadzić, prowadzić gospodarstwo rolne, pojechać na wakacje, spotkać różne formy natury i ogólnie praktykować alternatywy dla miasta.

Ponadto percepcja rzeczywistości wiejskiej i wyobrażeń o wsi zależą od cech obserwującego podmiotu. Obrazy wiejskości są bardzo różne, ponieważ nie ma

w Sèvres jej wzorca: wiejskość jest społecznie konstruowana i składa się z wielu elementów o odmiennym statusie ontologicznym.

Wiejskość jest pojęciem historycznie i społecznie zmiennym. Marcel Jolivet (1996) wyróżnił trzy poziomy rzeczywistości społecznej składające się na wiejskość. Pierwszy to

przestrzeń fizyczna, możliwa do zidentyfikowania geograficznie i poprzez swoje dziedzictwo historyczne, z charakterystycznym zaludnieniem tak, jeśli idzie o jego gęstość, sposób zabudowy, jak i dominującą aktywność ekonomiczną; podstawą opozycji jest tu miasto.

Ten poziom rzeczywistości społecznej jest podstawą delimitacji obszarów wiejskich. Drugi poziom to społeczności rolnicze, wioskowe, wiejskie, specyficzna rzeczywistość socjologiczna, która powstała pod wpływem *dlugiej historii, charakteru zaludnienia, dominacji działalności rolniczej, stosunków własności ziemi i stosunku do przyrody*. To społeczność wioskowa opisywana przez socjologów i antropologów. I wreszcie określenie „wiejski” odsyła do trzeciego poziomu rzeczywistości społecznej, gdzie dominują *obrazy, symbole, które są wyrazem mitu jako takiego, kategorii należącej do zbiorowych wyobrażeń i zbiorowego dyskursu, kategorii debaty czy walki ideologiczno-politycznej*.

Obraz „polskiej wiejskości” w trzecim dziesięcioleciu XXI w. przedstawia się następująco:

- *przestrzeń wiejska* to 93% powierzchni kraju, w którym w 53 tys. wiosek mieszka ok. 40% ludności kraju. Przeciętna gęstość zaludnienia wynosi ok. 50 osób na kilometr kwadratowy i jest bardzo zróżnicowana. Wieś kojarzy się z naturą/przyrodą, ale jest przestrzenią społeczną, wytworzoną przez człowieka. Utożsamia się ją z wiejskim krajobrazem: dużymi otwartymi przestrzeniami, sezonową zmiennością, niską i rozproszoną zabudową. Przywodzi na myśl ład przestrzenny, czyli takie ukształtowanie przestrzeni, które tworzy harmonijną całość; bywa także intelektualnym projektem pokazującym ludzkie pragnienia. Jest w kryzysie i zamienia się w przestrzeń chaotyczną pod względem funkcjonalnym i estetycznym
- *specyficzna rzeczywistość społeczna*, którą najlepiej opisuje struktura społeczno-zawodowa. Jest ona bardzo zróżnicowana: w skali kraju dominującą grupą, stanowiącą ponad połowę wiejskiej populacji, są robotnicy, ponad trzecia część to klasa średnia, a rolnikiem jest co dziesiąty mieszkaniec wsi. Skład społeczno-zawodowy ludności wiejskiej jest odmienny na obszarach okołometropolitalnych i peryferyjnych. Na podstawie proporcji udziału tych trzech segmentów można wyróżnić typ agrarny, robotniczy i inteligencko-robotniczy struktury społecznej wsi.

Na podkreślenie zasługuje ogromna mobilność wertykalna i horyzontalna ludności wiejskiej

- *zbiorowe wyobrażenia* zmieniające się w czasie, nasycone elementami utopijnymi albo dystopijnymi. Wyobrażona wiejskość trzeciej dekady XXI w. jest heterotopią: dominują w niej obrazy wiejskiego spokoju, urokliwej przestrzeni, życzliwej i uczynnej społeczności, składając się na obraz idyllicznej „niepracy”. Jednocześnie w przestrzeni wyobrażonej pojawiają się negatywne stereotypy wieśniaka, kmiota, wiejskiej baby.

Mimo znacznego zbliżenia do referencyjnego „miasta”, wieś ciągle nie straciła swojej tożsamości, o czym świadczy specyficzny „wiejski styl życia”, pożądaný także przez mieszkańców miasta.

Słowa kluczowe: społeczeństwo postindustrialne, wiejskość, przestrzeń, społeczności lokalne, wyobrażenia

Literatura

- Cloke, P. (2006). Conceptualizing rurality. W: P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies* (s. 18–28). Londyn–New Delhi: Routledge.
- Jollivet, M. (1996), *Les fondaments agraires de l'Europe*. W: M. Jollivet, E. Eizned (red.), *L'Europe et ses campagnes* (s. 15–36). Paryż: Presses de Sciences Po.

RURILITY IN POSTINDUSTRIAL SOCIETY

Maria Halamska ✉

ORCID 0000-0003-2600-9698

Institute of Rural and Agricultural Development of the Polish Academy of Sciences, Warsaw

✉m.halamska@uw.edu.pl

Abstract

The changes that took place in the countryside under the influence of the modernization process meant that the defining characteristics of rural areas established in the 1930s were no longer relevant to its complex reality. At the close of the twentieth century, during the transition from the industrial to the post-industrial phase, the term ‘countryside’ began to be increasingly superseded by the adjective ‘rural’, denoting the characteristics of the village and its inhabitants. Unlike the attributes in the production phase, which primarily evoke production/agriculture, in post-industrial society the adjective ‘rural’ most often refers to consumption, positioning the countryside as a place and object of consumption.

Agriculture is seen as part of nature and provides only part of the rural objects of consumption among which food an important, but one of them.

The concept of rurality is used by the social sciences and the definition of what is rural often depends on the context. Paul Cloke (2006) points out that the

concept of rurality lives universally in the imagination and everyday practices of the modern world. The countryside is both a significant space of imagination, associated with all sorts of cultural meanings ... and a material object of a desired lifestyle for some people – a place to move to, farm, go on holiday, encounter different forms of nature, and generally practice alternatives to the city.

Furthermore, perceptions of rural reality and images of the countryside depend on the characteristics of the observer. Images of rurality are very different because there is no model of it in Sèvres: rurality is socially constructed and consists of many elements with different ontological status.

Rurality is a historically and socially variable concept. Marcel Jollivet (1996) distinguished three levels of social reality that make up rurality. The first is

the physical space, identifiable geographically and through its historical heritage, with a characteristic population in terms of its density, the way it is built, and its predominant economic activity; the urban is the basis of opposition. This level of social reality is the basis for the delimitation of rural areas.

The second level

is the agricultural, village, rural community, a specific sociological reality, which has been influenced by a long history, the nature of the population, the dominance of agricultural activity, land tenure relations and attitudes to nature. It is the village community described by sociologists and anthropologists.

Finally, the term ‘rural’ refers to the *third level of social reality, where images, and symbols dominate, which are the expression of myth as such, a category belonging to collective imaginaries and collective discourse, a category of debate or ideological-political struggle.*

The picture of ‘Polish rurality’ in the third decade of the 21st century is as follows:

- *rural space* constitutes 93% of the country’s area, where 53,000 villages are home to around 40% of the country’s population. The average population density is around 50 people per square kilometre and varies greatly. This rurality is associated both with nature and social, man-made space, and is identified with the rural landscape: large open spaces, seasonal variation, low and dispersed buildings. It is associated with spatial order,

i.e. the shaping of space in such a way that it creates a harmonious whole, it is also sometimes an intellectual project expressing human desires. It is in crisis and turns into a functionally and aesthetically chaotic space

- *a specific social reality* that is best described by its socio-occupational structure. It is very diverse: nationally, the dominant group, representing more than half of the rural population, is workers, more than a third are middle-class and one in ten villagers is a farmer. The socio-professional composition of the rural population is different in peri-metropolitan and peripheral areas. Based on the proportions of these three segments, it is possible to distinguish agrarian, worker and intelligentsia-worker types in the rural social structure. The great vertical and horizontal mobility of the rural population should be emphasized
- *collective imaginaries* that change over time, saturated with utopian or dystopian elements. The imagined rurality of the 2020s is a heterotopia: it is dominated by images of rural tranquillity, charming spaces, and a friendly and helpful community, making up the image of an idyllic 'non-work'. However, at the same time, negative stereotypes of backward rural dwellers, crooks, and country women appear in the imagined space.

Despite the significance of the referential 'city', the countryside still has not lost its identity, as evidenced by particular 'rural lifestyles' also desired by city dwellers.

Keywords: post-industrial society, rurality, space, local communities, imaginaries

References

- Cloke, P. (2006). Conceptualizing rurality. In: P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney (ed.), *Handbook of Rural Studies* (pp. 18–28). London–New Delhi: Routledge.
- Jollivet, M. (1996), *Les fondaments agraires de l'Europe*. In: M. Jollivet, E. Eizned (ed.), *L'Europe et ses campagnes* (pp. 15–36). Paris: Presses de Sciences Po.

MIESZKAŃCY W PROCESIE ODNOWY I ROZWOJU WSI – AKTYWNOŚĆ, PODMIOTOWOŚĆ, SPRAWCZOŚĆ

Ryszard Wilczyński

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

Abstrakt

Europejski Kongres Odnowy i Rozwoju Wsi to okazja do krytycznej refleksji na temat kierunków, polityk i narzędzi rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. W okresie przygotowania do kongresu **pojawił się postulat konieczności wykorzystania endogennego potencjału wsi i ich społeczności oraz orientacji polityk publicznych w kierunku oddolności, zasady subsydiarności, pomocy dla samopomocy i budowy odporności**. Taki zwrot musi oznaczać docenienie siły sprawczej społeczności wiejskich, także czynników niematerialnych, szczególnie jej tożsamości. Odnowa wsi (**ow**), rozwijana oddolnie jako trwały proces (wiele zaplanowanych i powiązanych ze sobą działań), wartości te realizuje w praktyce. Od 1997 r., kiedy rozpoczął się **opolski program odnowy wsi (opow)**, wywierała ona znaczący wpływ na przemiany wsi w Polsce. Ten program, nieumocowany w systemie rozwoju obszarów wiejskich oraz fałszywie sprowadzony do „wykorzystywania unijnych środków”, od ok. 2015 r. znalazł się w regresie. Istnieje tylko kilka programów regionalnych. Największe z nich to wielkopolski i dolnośląski. Tak jak w **opow** zaczynają od fundamentu procesu rozwoju – „pomysłu na wieś”, czyli tworzenia sołeckich strategii rozwoju.

Odnowa wsi jest nadal potrzebna, ponieważ inicjuje przemiany. Stoi za tym kilka kluczowych argumentów: systemowy (1), aksjologiczny (2), ekonomiczny (3), praktyczny (4).

1. Odnowa wsi tworzy system rozwoju oddolnego (sro), który cechuje:

- przywództwo przyjmujące odpowiedzialność za działania rozwojowe
- uzgodniona wizja przemian i wynikająca z niej strategia rozwoju / plan działania
- wykorzystanie lokalnych zasobów i potencjałów

- udział mieszkańców w decyzjach i realizacji przedsięwzięć
- miejscowo dostępne środki finansowe i narzędzia realizacji.

Zmiany wynikają z woli mieszkańców, którzy uczestniczą w przedsięwzięciach od pomysłu po utrwalenie efektu. Każdy może zdecydować o stopniu swego zaangażowania i roli. Społeczność wiejska potrafi prowadzić proces oddolny i pochodną mu sprawczość na tyle, na ile kontroluje składowe systemu rozwoju lokalnego (srl). Część elementów podlega też kontroli gminy oraz regulacjom ustawowym. Relacje między społecznością a gminą i innymi instytucjami zarządzającymi rozwojem tworzą instytucjonalno-prawną **ramę oddolnego rozwoju**. Nakładają się na nią uwarunkowania miejsca. Ramę oddolnego rozwoju można kształtować – zmienić jednym aktem prawnym. Niestety od ustanowienia **funduszu sołeckiego** w 2009 r. jedyną istotną zmianą było uruchomienie wsparcia dla kół gospodyń wiejskich. Sołectwo w działaniu na rzecz rozwoju pozostaje dużo słabsze niż dowolna organizacja pozarządowa (osobowość prawna, status beneficjenta). Łatwiej o korzystną zmianę poprzez **partnerstwo sołectwa i gminy**. Partnerstwo jest polem partycypacyjnego wpływu mieszkańców i źródłem poczucia podmiotowości.

2. Proces odnowy wsi oznacza wysoki poziom podmiotowości społeczności lokalnych. W systemie (sro), który tworzy odnowa wsi, podmiotowość wyraża się poprzez **aktywność**. Im bardziej społeczność jest aktywna, tym wyższy jest poziom jej podmiotowości. **Aktywność** mieszkańców **to paradygmat polityk rozwojowych**. Stanowi cel i warunek powodzenia szeregu programowanych działań. Aktywizowanie poza sro, bez umacniania podmiotowości i wzrostu sprawczości, jest nieefektywne, rozproszone lub incydentalne.

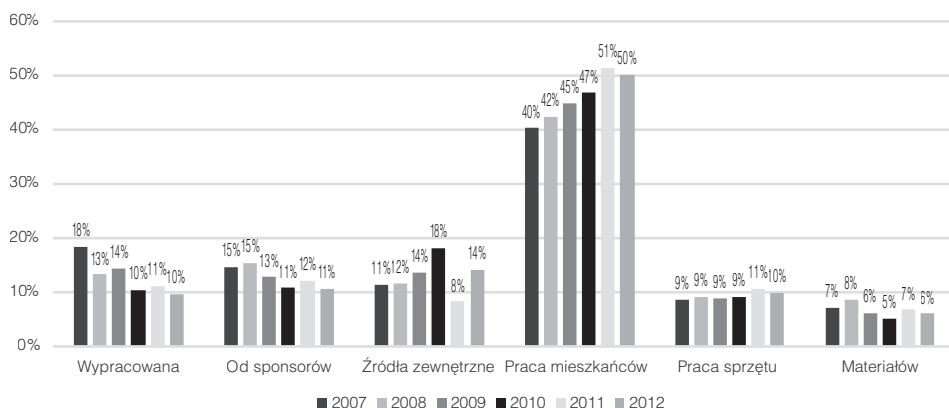
Pomiar aktywności przez pryzmat jej efektów umożliwia pomiar podmiotowości. Przeprowadzono go w ramach opow w latach 2007–2015 na podstawie sprawozdań sołectw (średnio 600 rocznie). Łączna wartość 48 880 **przedsięwzięć sołeckich (ps)** wyniosła 269,7 mln zł – 48 tys. zł/sołectwo/rok, 96 zł/mieszkańca/rok. Na ogół były one niewielkie – średnio 6,3 tys. zł. Materialne ps miały większą wartość – średnio 10,6 tys. zł. Przeciętne sołectwo w opow (ok. 500 mieszkańców) prowadziło rocznie 7–8 ps (1,2–1,5/100 mieszkańców). W ogólnej wartości ps udział finansowy gmin wynosił początkowo ok. 30%, później wzrósł do ok. 40%.

3. Efekt x-krotnego powiększania wartości udziału gminy – mnożnik finansowy

Wykazano, że do każdej złotówki inwestowanej przez gminę w aktywność sołectw, te dokładały średnio od 1,5 do 2 zł. Najaktywniejsze nawet kilku-, kilkunastokrotnie więcej.

Taki wynik gwarantuje gminie udział w ps. Tym sposobem indukowana jest ich końcowa wartość. Brak wkładu gminy oznacza brak aktywności (mnożenie

przez zero daje zero). Podobnie wartość wkładu sołeckiego jest pochodną osoby świadczącej pracę – legitymizuje pozyskiwanie środków pieniężnych lub pieniężnie wymiernych (sprzęt, materiały). Dobrze ilustruje to struktura składowych wartości przedsięwzięć „twardych” (zob. ryc. 1, dane za lata 2007–2012), które nie zaistnieją tylko poprzez godzinowy wkład pracy.

Ryc. 1. Struktura składowych wartości przedsięwzięć „twardych” (2007–2012)

4. Nikły postęp wdrażania podejścia inteligentnych wsi. Tempo i skalę wdrażania podejścia *smart villages* (finansowo nikłe działania w PROW 2014–2020 i PS WPR 2023–2027) trzeba uznać za wysoce niewystarczające, zważywszy na dynamikę transformacji cyfrowej. Problem mogą rozwiązać samorządy województw w ramach wzmocnionych, odtworzonych lub nowych regionalnych **programów odnowy wsi 2.0**, tj. skoncentrowanych na wdrażaniu rozwiązań cyfrowych. Należy zapewnić im wsparcie, najpóźniej w ramach rozwiązań na lata 2028–2034.

Odnowa wsi to **model wzrostowy oparty na zaangażowaniu społecznym**. Odzwierciedla zarówno ekonomiczny efekt mnożnika finansowego, jak i kluczową rolę społeczności w rozwoju lokalnym. Prowadzi do długoterminowych zmian oraz wykazuje, że w wymiarze lokalnym oddolnie wyzwalane procesy rozwoju mają przewagę nad odgórną interwencją. Sprzyja niepowtarzalności i kreowaniu innowacyjnych, wzorcowych rozwiązań. Generuje wartość dodaną: tworzy kapitał społeczny, wzmacnia tożsamość mieszkańców, buduje poczucie podmiotowości i sprawczości.

Słowa kluczowe: aktywność społeczności lokalnych, aktywizacja, inteligentne wsie, interwencje, mnożnik finansowy, odnowa wsi, podejście Leader, podmiotowość społeczności lokalnych, projekty przełamujące, rozwój oddolny, sołectwo

RESIDENTS IN THE PROCESS OF RURAL RENEWAL AND DEVELOPMENT - ACTIVITY, SUBJECTIVITY, AGENCY

Ryszard Wilczyński

Ministry of Agriculture and Rural Development

Abstract

The European Congress on Rural Renewal and Development created an opportunity for critical reflections on the directions, policies, and tools of rural development in Poland. During the preparations for the Congress, a demand emerged for utilizing the endogenous potential of villages and their communities, and for orienting public policies toward grassroots efforts, the principle of subsidiarity, support for self-help, and building resilience. Such a shift must imply appreciating the agency of rural communities, including intangible factors, particularly the identity of rural communities. Rural Renewal (RR), developed from the bottom up as a continuous process (many planned and interlinked actions), puts these values into practice. Since 1997, when the Opole Rural Renewal Programme (ORRP) began, Rural Renewal has significantly influenced rural transformation in Poland. However, since around 2015, this method—never embedded in the official rural development system and falsely reduced to ‘using EU funds’—has regressed. There are now only a few regional programmes, the largest being those in the Greater Poland and Lower Silesia regions. As in ORRP, these begin with the foundations of the development process – a “village concept”, i.e., creating village development strategies.

Glossary: Bottom-Up Development System (BUDS); Opole Rural Renewal Programme (ORRP); Rural Renewal (RR); Village Projects (VP)

Rural Renewal is still required and has the power to bring about transformation. Several key arguments support this claim: systemic (1), axiological (2), economic (3), and practical (4).

1. Rural Renewal creates a Bottom-Up Development System (BUDS), which is characterized by:

- leadership that takes responsibility for development actions
- a shared vision of change and the resulting development strategy/action plan
- use of local resources and potential
- participation of residents in decision-making and in the implementation of initiatives
- locally available financial resources and implementation tools.

Changes stem from the will of the residents, who participate in initiatives from idea formation through to ensuring the sustainability of the final result. Everyone can decide their level of engagement and role. The rural community is capable of running a bottom-up process and deriving agency from it, to the extent that it controls the elements of BUDS. Some components are also under municipality control and subject to statutory regulations. The relationship between the community and the municipality and other development-managing institutions forms the institutional-legal framework for **bottom-up development**. Local conditions overlay this framework. The institutional-legal framework can be shaped and changed with a single legal act. Unfortunately, since the establishment of the **village fund** in 2009, the only significant change has been the introduction of support for Rural Women's Associations. A village acting for development remains much weaker than any non-governmental organization (legal personality, beneficiary status). A more favourable change is easier by means of partnership between the village and the municipality. Such a partnership fosters participatory influence by residents and a sense of subjectivity.

2. The Rural Renewal process signifies a high level of subjectivity of local communities. In the BUDS system created by Rural Renewal, subjectivity is expressed through activity. The more active a community is, the higher its level of subjectivity. **Resident activity is a paradigm of development policies.** It is both a goal and also a condition for the success of many planned activities. Activating communities outside of BUDS without strengthening subjectivity and increasing agency is ineffective, scattered, or incidental.

Measuring activity through its effects is possible as a measure of subjectivity. This was carried out within ORRP in 2007–2015, based on reports from villages (about 600 annually). The total value of 48,880 **Village Projects** (VPs) amounted to PLN 269.7 million – PLN 48,000/village/year, PLN 96/resident/year. They were generally small – an average of PLN 6,300. Material VPs were larger – an average of PLN 10,600. An average village in ORRP (around 500 residents) carried out 7–8 VPs per year (1.2–1.5/100 residents). In the total value of VPs, the municipality's financial contribution initially accounted for about 30%, later increasing to about 40%.

3. The multiplier effect of increasing the value of municipal contributions – financial multiplier.

It was shown that for every zloty invested by a municipality in village activity, villages contributed an average of PLN 1.5 to 2. The most active contributed several times more to over a dozen times more.

This is the result of guaranteeing municipal participation in VPs. In this way, their final value is induced. A lack of municipal input means no activity (multiplying by zero gives zero). Similarly, the value of the village's contribution

derives from personally rendered work, which legitimizes acquiring cash or monetarily measurable resources (equipment, materials). This is well illustrated by the structure of the components of 'hard' project values (see graph, data from 2007–2012 in the Polish version), which cannot exist through labour input alone.

4. Limited progress in implementing the Smart Villages approach. The pace and scale of implementing the Smart Villages approach (financially marginal actions in the RDP 2014–2020 and CSP CAP 2023–2027) must be considered highly insufficient given the dynamics of digital transformation. This problem can be addressed by regional governments through enhanced, revived, or new regional Rural Renewal 2.0 programmes focused on implementing digital solutions. They should receive support, at the latest under the arrangements for 2028–2034.

Rural Renewal is a growth model based on social engagement. It reflects both the economic effect of the financial multiplier and the key role of communities in local development. It leads to long-term changes, demonstrating that at the local level, bottom-up development processes have an advantage over top-down interventions. RR promotes uniqueness and the creation of innovative, exemplary solutions. It generates added value: creating social capital, strengthening residents' identity, and building a sense of subjectivity and agency.

Keywords: activity of local communities, activation, smart villages, interventions, financial multiplier, village renewal, Leader approach, subjectivity local communities, breakthrough projects, grassroots development, village councils

WYZWANIA POLSKIEGO ROLNICTWA WOBEC ZMIENIAJĄCEGO SIĘ PARADYGMATU JEGO ROZWOJU

Anna Matuszczak✉

ORCID 0000-0002-5045-5447

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

✉anna.matuszczak@ue.poznan.pl

Andrzej Czyżewski✉

ORCID 0000-0002-6233-6824

Uniwersytet Zielonogórski

✉czyzan1@wp.pl

Abstrakt

Celem artykułu było przedstawienie teoretycznych podstaw (wraz z przesłankami oraz mechanizmem) zmiany paradygmatu rozwoju rolnictwa z modelu industrialnego na społecznie zrównoważony, poprzez identyfikację wyzwań ekonomicznych, społecznych i środowiskowych stojących przed polskim rolnictwem. Podjęto także próbę konceptualizacji idei społecznie zrównoważonego rozwoju rolnictwa w świetle ewolucji wspólnej polityki rolnej. Na koniec wskazano obszary problemowe rozwoju polskiego rolnictwa w warunkach dążenia do społecznego równoważenia.

W artykule przeanalizowano proces transformacji rolnictwa z modelu industrialnego na społecznie zrównoważony. Celem rozważań jest nie tylko przedstawienie teoretycznych podstaw tej zmiany, ale także zidentyfikowanie praktycznych wyzwań, przed którymi stoi polskie rolnictwo w kontekście ewolucji Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) Unii Europejskiej.

Autorzy wskazują, że model industrialny, choć początkowo korzystny dzięki wzrostowi wydajności, masowej produkcji żywności i zwiększonym dochodom rolniczym, doprowadził z czasem do wielu negatywnych skutków. Należą do nich degradacja środowiska, zmniejszenie bioróżnorodności, nadmierne wykorzystywanie zasobów naturalnych oraz postępująca deprywacja ekonomiczna

i społeczna rolników. To właśnie te czynniki stały się impulsem do odejścia od industrializacji na rzecz bardziej zrównoważonego modelu rozwoju. W artykule wyróżniono trzy zasadnicze grupy przesłanek tej zmiany, tj.:

- ekonomiczne – industrializacja rolnictwa doprowadziła do zjawiska „kieratu technologicznego”, w którym wzrost wydajności nie przekłada się na wzrost dochodów rolników. Nadprodukcja powoduje spadek cen produktów rolnych, a rolnicy zmuszeni są inwestować coraz więcej, by utrzymać konkurencyjność, wpadając w błędne koło rosnących kosztów i malejących zysków. Problematiczna staje się również dysproporcja dochodów rolniczych i pozarolniczych, co pogłębia ekonomiczną marginalizację wsi
- społeczne – niska atrakcyjność pracy w rolnictwie prowadzi do braku sukcesji gospodarstw, gdyż młodsze pokolenia wybierają lepiej płatne zawody poza sektorem rolnym. Dodatkowo obserwuje się dezagraryzację zatrudnienia – rolnictwo przestaje być głównym źródłem dochodu, a mieszkańcy wsi coraz częściej poszukują pracy w innych branżach. Procesy te przyczyniają się do depopulacji obszarów wiejskich oraz zaniku lokalnych tradycji i kultury
- środowiskowe – industrializacja rolnictwa doprowadziła do nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych, erozji gleb, zanieczyszczenia wód i powietrza oraz ograniczenia bioróżnorodności. Zmiany klimatyczne, takie jak susze, powodzie i ekstremalne zjawiska pogodowe, dodatkowo zagrażają stabilności produkcji rolnej, podnosząc jednocześnie koszty działalności rolniczej.

W kontekście tych wyzwań autorzy zwracają uwagę na konieczność przyjęcia społecznie zrównoważonego modelu rozwoju rolnictwa integrującego aspekty ekonomiczne, środowiskowe i społeczne. Kluczową rolę w tym procesie odgrywa wspólna polityka rolna UE, która stopniowo ewoluuje – od subsydiowania masowej produkcji rolnej po promowanie zrównoważonego rozwoju, ochrony środowiska i wspierania producentów dostarczających dobra publiczne. Istotnymi elementami tej polityki są strategie takie jak Europejski Zielony Ład oraz program „Od pola do stołu”, które kładą nacisk na ograniczenie stosowania pestycydów, nawozów i antybiotyków, a także zwiększenie roli rolnictwa ekologicznego.

W artykule podkreślono także dualizm rozwoju polskiego rolnictwa, gdzie obok dużych, nowoczesnych gospodarstw towarowych funkcjonują małe, rodzinne gospodarstwa, odgrywające ważną rolę społeczną i ekologiczną. Te mniejsze podmioty, często niekonkurencyjne ekonomicznie, wnoszą istotny wkład w ochronę bioróżnorodności, utrzymanie krajobrazu kulturowego oraz dostarczanie lokalnych produktów żywnościowych.

Autorzy postulują, że rozwój obu typów gospodarstw musi odbywać się w sposób zrównoważony, z odpowiednim wsparciem instytucjonalnym.

Dla dużych gospodarstw najważniejsze wyzwania to m.in.:

- wdrażanie innowacyjnych technologii, takich jak rolnictwo precyzyjne i automatyzacja produkcji
- minimalizacja wpływu na środowisko przez ograniczenie stosowania chemikaliów
- adaptacja do zmieniających się standardów europejskich w zakresie ochrony klimatu.

Z kolei małe gospodarstwa muszą skoncentrować się głównie na:

- budowie krótkich łańcuchów dostaw i sprzedaży bezpośredniej
- zwiększeniu współpracy poprzez tworzenie lokalnych spółdzielni
- promocji rolnictwa ekologicznego jako alternatywy zwiększającej ich konkurencyjność.

W artykule dowiedziono, że transformacja polskiego rolnictwa w stronę społecznie zrównoważonego modelu jest niezbędna i nieunikniona. Wymaga ona spójnej polityki rolnej, która jednocześnie wspiera rozwój technologiczny, chroni środowisko i zapewnia stabilność ekonomiczną rolnikom. Kluczowy element tej zmiany polega na ścisłej współpracy między rolnikami, instytucjami państwowymi i unijnymi oraz konsumentami dążącymi do uzyskania zdrowej, ekologicznej i bezpiecznej żywności.

Słowa kluczowe: rozwój industrialny, rozwój społecznie zrównoważony, rolnictwo, WPR, UE

THE CHALLENGES OF POLISH AGRICULTURE IN THE FACE OF A CHANGING PARADIGM OF ITS DEVELOPMENT

Anna Matuszczak✉

ORCID 0000-0002-5045-5447

Poznań University of Economics and Business

✉anna.matuszczak@ue.poznan.pl

Andrzej Czyżewski✉

ORCID 0000-0002-6233-6824

University of Zielona Góra

✉czyzan1@wp.pl

Abstract

The aim of the article is to present the theoretical foundations (along with the premises and mechanisms) of the paradigm shift in agricultural development from an industrial to a socially sustainable model by identifying the challenges facing Polish agriculture. An attempt is also made to understand the idea of socially sustainable development of agriculture in the light of the development of the Common Agricultural Policy. Finally, problem areas in the development of Polish agriculture related to social sustainability are identified.

The article analyses the process of transformation of agriculture from an industrial to a socially sustainable model. The aim of the discussion is not only to present the theoretical bases of this change, but also to identify the practical challenges facing Polish agriculture in terms of the European Union's Common Agricultural Policy (CAP).

The authors point out that the industrial model, although initially beneficial in terms of increased productivity, mass food production and higher farm incomes, has over time generated a number of negative consequences. These include environmental degradation, loss of biodiversity, overexploitation of natural resources and increasing economic and social deprivation of farmers. These factors have provided an impetus to move away from industrialisation towards a more sustainable development model. The article distinguishes three main groups of rationales for this shift:

- economic – the industrialisation of agriculture has led to a ‘technological divide’, where rising productivity does not translate into growth in farmers’ incomes. Overproduction drives down the price of agricultural products, and farmers are increasingly forced to invest to remain competitive, thus creating a vicious circle of rising costs and falling profits

- social – the unattractive nature of agricultural work leads to a lack of farm succession, with younger generations opting for better paid jobs outside the agricultural sector. In addition, there is a de-agrarianisation of employment, with agriculture no longer the main source of income and rural residents increasingly seeking work in other sectors. These processes contribute to depopulation in rural areas and the disappearance of local traditions and culture
- environmental – the industrialisation of agriculture has led to overexploitation of natural resources, soil erosion, water and air pollution and reduced biodiversity. Climate changes, such as droughts, floods and extreme weather events, further threaten the sustainability of agricultural production, while also raising the cost of farming.

With regard to these challenges, the authors highlight the need for a socially sustainable agricultural development model that integrates economic, environmental and social aspects. A key role in this process is played by the EU's Common Agricultural Policy, which is gradually evolving from subsidising mass agricultural production to promoting sustainability, protecting the environment and supporting producers who provide public goods. Strategies such as the European Green Deal and the Farm-to-Fork programme, which emphasise reducing the use of pesticides, fertilisers and antibiotics, and also increasing the role of organic farming, are important elements of this policy.

The article also highlights the dualistic nature of Polish agricultural development, where small family farms, which play an important social and environmental role, exist alongside large, modern commercial farms. These smaller units, often economically uncompetitive, make an important contribution to protecting biodiversity, maintaining the cultural landscape, and providing local food. The authors postulate that the development of both types of farms needs to be sustainable, with appropriate institutional support.

Key challenges for large farms include:

- implementing innovative technologies such as precision farming and production automation
- minimising environmental impacts by reducing the use of chemicals
- adapting to changing European climate change standards.

Small farms, on the other hand, need to focus mainly on:

- building short supply chains and direct sales
- fostering cooperation through the creation of local cooperatives
- promoting organic farming as an alternative to increase their competitiveness.

The article concludes by arguing that transforming Polish agriculture towards a socially sustainable model is necessary and inevitable. This requires a coherent agricultural policy that simultaneously supports technological development, protects the environment, and ensures economic stability for farmers. A key element of this transformation is close cooperation between farmers, state and EU institutions, and consumers who want healthy, organic and safe food.

Keywords: industrial development, socially sustainable development, agriculture, CAP, EU

GOSPODARKA, SYTUACJA EKONOMICZNA WSI

AKTUALNE UWARUNKOWANIA I WYZWANIA WOBEĆ POLSKIEGO ROLNICTWA

Walenty Poczta✉

ORCID 0000-0002-7592-7412

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

✉walenty.poczta@up.poznan.pl

Wawrzyniec Czubak✉

ORCID 0000-0002-0826-8461

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

✉wawrzyniec.czubak@up.poznan.pl

Karolina Pawlak✉

ORCID 0000-0002-5441-6381

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

✉karolina.pawlak@up.poznan.pl

Arkadiusz Sadowski✉

ORCID 0000-0002-8236-1007

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

✉arkadiusz.sadowski@up.poznan.pl

Abstrakt

Rozwój i odnowa wsi jest splotem wielu czynników, które nierozzerwalnie spaja sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych i tworzony przez nie sektor rolny. Wytwarzana w gospodarstwach rolnych produkcja i kreowane dochody wyznaczają standard życia wiejskiej ludności rolniczej, a to określa skłonność i zdolność do współtworzenia wszelkich atrybutów współczesnej wsi.

Rolnictwo polskie nadspodziewanie dobrze odnalazło się w warunkach gospodarki rynkowej, a akcesja Polski do UE okazała się katalizatorem jego rozwoju. Możliwość uczestniczenia rolnictwa w Jednolitym Rynku Europejskim (JRE) oraz wsparcie środkami UE rozpoczęły proces bardzo głębokich zmian rolnictwa

w Polsce. Od ponad dwudziestu lat jest ono ważną częścią składową rolnictwa Unii Europejskiej i funkcjonuje oraz rozwija się w warunkach określanych przez wspólną politykę rolną (WPR) tego ugrupowania.

Przeprowadzone przez autorów analizy wskazują, że rolnictwo polskie w okresie członkostwa w UE odnotowywało ponadprzeciętne tempo wzrostu produkcji rolnej, zwiększyło swój udział w wolumenie produkcji rolnictwa europejskiego oraz w wymianie handlowej. Towarzyszył temu dynamiczny wzrost dochodów rolników oraz ponoszonych przez rolnictwo nakładów inwestycyjnych. Jednocześnie wdrażane instrumenty WPR w coraz większym stopniu wiązały się z powinnościami rolnictwa na rzecz środowiska i klimatu. Głębokie zmiany zaszły również w otoczeniu rolnictwa, w tym w przemyśle i handlu rolno-spożywczym. Przemianom w rolnictwie towarzyszyły procesy dezagraryzacji wsi polskiej, zdecydowanie zmniejszył się udział ludności wiejskiej powiązanej z gospodarstwami rolnymi i uzyskującymi dochody z prowadzenia produkcji rolniczej.

Rolnictwo polskie, tak jak rolnictwo całej UE, funkcjonuje w globalnym systemie produkcji żywności i wpływa na ten system, ale też od tego systemu zależy. Wzrastająca liczba ludności na świecie, głównie w Azji i Afryce, oraz równocześnie rosnąca zamożność mieszkańców wielu krajów z tych kontynentów powoduje dynamiczny wzrost popytu na żywność oraz obrotów międzynarodowego handlu rolno-spożywczego. Jednocześnie wobec rolnictwa zgłaszane są liczne oczekiwania dotyczące dostarczania dóbr publicznych. Do najważniejszych z nich, które równocześnie są wyzwaniem, autorzy zaliczyli:

- zapewnienie fizycznego wymiaru bezpieczeństwa żywnościowego, czyli konieczność zwiększania produkcji rolnej
- wysoką jakość zdrowotną produkowanej żywności (bezpieczeństwo żywności)
- zagwarantowanie relatywnej taniości żywności (ekonomiczny wymiar bezpieczeństwa żywnościowego); w wielu krajach słabo rozwiniętych niewysokie ceny produktów rolnych są warunkiem ich ekonomicznej dostępności żywności
- ograniczenie emisji gazów cieplarnianych
- zmniejszenie zużycia niektórych przemysłowych środków produkcji (nawozów mineralnych, środków ochrony roślin, antybiotyków)
- zmniejszenie zużycia wody
- poprawę dobrostanu zwierząt gospodarskich
- zachowanie i rozwój bioróżnorodności.

Należy przy tym mieć na uwadze, że realizacja wielu z tych wyzwań wymaga odpowiedniego poziomu dochodów rolniczych, a społeczne oczekiwania środowisko-klimatyczne nie mogą dominować nad ekonomicznym wymiarem funkcjonowania gospodarstw rolnych i osób utrzymujących się z działalności rolniczej.

Autorzy wskazują, że na współczesne wyzwania wobec rolnictwa nie ma prostych odpowiedzi. Nie są możliwe powrót do przeszłości i prosta kontynuacja dotychczasowej ścieżki rozwoju. Podkreślają, że w rolnictwie, w tym w rolnictwie polskim, są konieczne procesy rozwoju obejmujące procesy zarówno wzrostu (produkcji i produktywności), jak i transformacji strukturalnej i technologicznej. Szczególną rolę przewidują dla gospodarstw produkujących metodami rolnictwa precyzyjnego, a niebawem rolnictwa 4.0 i 5.0. Wyzwaniem są i pozostaną wysokie nakłady inwestycyjne, poziom kapitału ludzkiego oraz odpowiednio duża skala produkcji w gospodarstwach rolnych i takie kształtowanie polityki rolnej (w tym WPR), by stymulować ten kierunek rozwoju rolnictwa. Autorzy wskazują również, że w strategii transformacyjnej rolnictwa powinno się znaleźć miejsce dla gospodarstw mniejszych obszarowo. W tym jednak przypadku strategia ich rozwoju musi polegać na wytwarzaniu produktów cechujących się wysoką wartością dodaną (produkty regionalne, tradycyjne, ekologiczne, sprzedaż bezpośrednia itp.), a dochody gospodarstwa powinny być uzupełniane pozarolniczym wykorzystaniem zasobów (przede wszystkim pracy, ale również ziemi i kapitału). W każdym przypadku stosowanie nowoczesnych technologii będzie warunkiem równowagi między celami ekologicznymi, gospodarczymi i społecznymi.

Autorzy wskazują również, że podejmowanie wyzwań stojących przed rolnictwem będzie realizowane w coraz bardziej złożonych uwarunkowaniach globalnych i instytucjonalnych, wśród których wymienili:

- trudną sytuację geopolityczną oraz jej wpływ na gospodarkę i handel zagraniczny
- konflikty zbrojne oraz ich wpływ na łańcuchy dostaw i międzynarodowy handel rolno-spożywczy
- wzrost wydatków na zbrojenia oraz ich konkurencyjność dla wsparcia innych sektorów ze środków publicznych
- zmiany klimatyczne i ich wpływ z jednej strony na wielkość i strukturę produkcji, przyrodnicze ryzyko produkcji, rosnące koszty ubezpieczeń, a z drugiej strony na oczekiwania względem ograniczenia emisyjności rolnictwa i roli rolnictwa w sekwestracji CO₂
- konkurencję o światowe rynki rolne oraz o rynek europejski w kontekście porozumień handlowych (na forum WTO i porozumień bilateralnych), rolę struktury produkcji (produkty standardowe vs produkty wysokiej jakości) oraz zagrożeń dla międzynarodowej wymiany handlowej (groźby „wojny handlowej”).

Słowa kluczowe: wyzwania dla rolnictwa, bezpieczeństwo żywnościowe, WPR, akcesja do UE, międzynarodowy handel rolny, uwarunkowania globalne i instytucjonalne

CURRENT CONDITIONS AND CHALLENGES FACED BY POLISH AGRICULTURE

Walenty Poczta✉

ORCID 0000-0002-7592-7412

Poznań University of Life Sciences

✉walenty.poczta@up.poznan.pl

Wawrzyniec Czubak✉

ORCID 0000-0002-0826-8461

Poznań University of Life Sciences

✉wawrzyniec.czubak@up.poznan.pl

Karolina Pawlak✉

ORCID 0000-0002-5441-6381

Poznań University of Life Sciences

✉karolina.pawlak@up.poznan.pl

Arkadiusz Sadowski✉

ORCID 0000-0002-8236-1007

Poznań University of Life Sciences

✉arkadiusz.sadowski@up.poznan.pl

Abstract

Rural development and renewal are affected by a multitude of factors resulting from the economic situation of both individual farms and the entire agricultural sector. The output of farms and the revenue generated determine the standard of living for the farming population, which in turn affects the willingness and capacity to co-create all attributes of present-day rural areas.

Polish agriculture has extraordinarily well adapted to the market economy conditions, with Poland's accession to the EU acting as a catalyst in this dynamic development. Polish agriculture's participation in the European Single Market and support from EU funds initiated the process of profound changes in Polish agriculture. For over twenty years, it has been an important part of EU agriculture, operating and developing under the conditions determined by the Common Agricultural Policy (CAP) implemented by this supranational organization.

The analysis conducted by the authors indicates that in the period of Poland's EU membership Polish agriculture has recorded an above-average growth in its agricultural output, increasing its share in the volume of production of European agriculture and in international trade. This has been accompanied by a dynamic

increase in farmers' revenue and capital expenditure incurred by agriculture. At the same time, implemented CAP instruments have been linked to an increasing extent with the environmental and climate responsibility of agriculture. Extensive changes have also taken place in the business environment of agriculture, including industry and agri-food trade. Transformations in agriculture have been accompanied by deagrarianization of Polish rural areas, along with the markedly reduced proportion of Poland's rural population associated with farms and gaining income from agricultural production.

Polish agriculture, like agriculture throughout the entire EU, is operating within the global food production system, both influencing this system and being dependent on it. The growing global population, particularly in Asia and Africa, and the concurrent increase in the wealth of inhabitants of many countries in those continents leads to a dynamic surge in food demand and international agri-food trade. At the same time, agriculture faces diverse expectations concerning the provision of public goods. Among them, the authors of this study found the following to be the most important expectations and challenges:

- guarantee of the physical dimension of food security, i.e. the need to increase agricultural production
- high nutritional quality of produced food and food hygiene (food safety)
- guarantee of food affordability (the economic dimension of food security) – in many less economically developed countries low prices of agricultural produce are required to guarantee economic availability of food
- reduced greenhouse gas emissions
- decreased consumption of selected industrial inputs (mineral fertilizers, pesticides, antibiotics)
- reduced water consumption
- improved livestock welfare;
- preservation and restoration of biodiversity.

At the same time, it needs to be remembered that dealing with many of these challenges requires an adequate level of agricultural income, while public expectations in relation of environmental and climate responsibility may not dominate over the economic dimension for the operation of farms and livelihood of individuals engaged in agricultural production. The authors indicate that there are no simple solutions to the present-day challenges faced by agriculture. It is not possible to return to the past, yet it is equally impossible to simply follow the current development path. The authors stress the fact that in agriculture, including the Polish agricultural sector, development processes are required, covering both growth processes (production and productivity), and structural and technological transformation. A particularly important role is expected to be

played by farms applying precise agriculture methods, soon to be supplemented by agriculture 4.0 and 5.0. Nevertheless, challenges will continue to be connected with high capital expenditure, the standard of human capital and an adequately large production scale on farms, as well as modification of the agricultural policy (including the CAP) to ensure this direction of agriculture development is stimulated. Moreover, the authors also indicate that the transformation strategy for agriculture needs to include the participation of smaller farms. However, in this case their development strategy must consist in producing goods characterized by high value added (regional, traditional, and organic products, direct selling, etc.), while farms' revenue needs to be supplemented by non-agricultural utilization of resources (first of all labour, but also land and capital). Nevertheless, in each case, the application of advanced technologies will be determined by a balance between ecological, economic and social goals.

The authors also indicate that the challenges faced by agriculture will be tackled in a situation of increasingly complex global and institutional conditions, including:

- the difficult geopolitical situation and its impact on the economy and foreign trade
- military conflicts and their effect on supply chains and international agri-food trade
- increased military expenditure and its competitiveness to support of other sectors from public funds
- climate change, including its impact on the volume and structure of production, natural hazard to production, and rising insurance costs on one hand, and expectations concerning reduction of pollutant emissions by agriculture and the role of agriculture in CO₂ sequestration, on the other
- competition for global agricultural markets and the European market in the context of trade agreements (the WTO and bilateral agreements), the role of production structure (standard products vs quality products) and threats for international trade (the risk of trade wars).

Keywords: challenges for agriculture, food security, CAP, accession to the EU, international agricultural trade, global and institutional conditions

TRWAŁY ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH W WARUNKACH NIEPEWNOŚCI: WYZWANIA DLA GOSPODARKI LOKALNEJ I RYNKU PRACY

Paweł Chmieliński✉

ORCID 0000-0001-8377-0702

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa

✉pchmielinski@irwirpan.waw.pl

Michał Dudek✉

ORCID 0000-0002-6977-8561

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa

✉mdudek@irwirpan.waw.pl

Barbara Wieliczko✉

ORCID 0000-0003-3770-0409

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa

✉bwieliczko@irwirpan.waw.pl

Abstrakt

W ostatnich dekadach obszary wiejskie w Polsce ulegały dynamicznym zmianom, których wyznacznikami były rozwój infrastruktury technicznej i społecznej, przekształcenia na rynku pracy i rozwój przedsiębiorczości oraz znacząca poprawa jakości życia na wsi. Istotnym impulsem rozwojowym były środki w ramach funduszy Unii Europejskiej. Przede wszystkim objęcie naszego kraju programami unijnymi przyczyniło się do utrwalenia nowego ładu instytucjonalnego opartego na zasadach partnerstwa, transparentności, równych szans, co w efekcie pozwoliło na lepsze ukierunkowanie oddziaływania instrumentów wsparcia gospodarki wiejskiej i wiejskich społeczności (por. Halamska, 2020; Chmieliński i Gorzelak, 2024).

Inwestycje finansowane przez UE umożliwiły modernizację infrastruktury oraz rozwój usług publicznych, co przyczyniło się do wzrostu konkurencyjności gospodarki regionów wiejskich. Wdrażanie nowoczesnych technologii i rozwój

infrastruktury sprzyja podnoszeniu jakości życia na wsi, a jednocześnie umożliwia dywersyfikację źródeł dochodu poprzez rozwój turystyki wiejskiej, promocję lokalnych produktów oraz wsparcie dla rozwoju przedsiębiorczości. Całkowita liczba przedsiębiorstw wzrosła z 935,1 tys. w 2009 r. do 1479,5 tys. w 2022 r., a więc o jedną trzecią. Zmieniła się również struktura przedsiębiorstw, rosła liczba firm budowlanych, handlowych i zajmujących się przetwórstwem przemysłowym, a na obszarach wiejskich rozwijały się również działalności wcześniej typowe dla terenów zurbanizowanych – specjalistyczne, naukowe i informatyczne, z zakresu edukacji. Wzrastała liczba firm związanych z szeroko rozumianą kulturą, rozrywką i rekreacją. Podwoiła się liczba podmiotów opieki zdrowotnej i pomocy społecznej. Można uznać, że trwałym trendem rozwoju gospodarki wiejskiej jest odejście od tradycyjnego modelu, w którym dominuje sektor rolny, w kierunku bardziej zdywersyfikowanych i nowoczesnych form działalności gospodarczej.

Utrzymujące się od lat ożywienie gospodarcze przekłada się na znaczące i wielowymiarowe zmiany na wiejskim rynku pracy (Frenkel, 2016). Ważnym aspektem tych przemian był wzrost ogólnej aktywności zawodowej mieszkańców wsi, o którym świadczył m.in. wzrost wskaźnika zatrudnienia ludności wiejskiej, który między 2010 a 2023 r. zwiększył się z 50,3% do 56,8%. Według danych Eurostatu w 2023 r. wartość tego wskaźnika dla osób w wieku 20–64 lata wynosiła 75,3%, czyli osiągnęła poziom taki jak średnio na wsi w UE (75,4%). Tym samym istotnemu ograniczeniu uległo zjawisko bezrobocia na wsi, którego stopa w latach 2010–2023 wyraźnie zmalała z 9,1% do 3,6%.

Wciąż stosunkowo niższą skalę zatrudnienia i względnie wysokie wskaźniki bierności zawodowej oraz bezrobocia notowane były na obszarach wiejskich o niższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, z reguły zlokalizowanych peryferyjnie wobec większych miast, regionalnych i lokalnych centrów gospodarczych (Stanny i Komorowski, 2024, s. 64).

Pomimo wyraźnej zmiany struktury podmiotów gospodarki wiejskiej w istotnej części zarobkowanie mieszkańców wsi realizowano w miastach dostępnych dla nich komunikacyjnie, tam gdzie rynek pracy był względnie bardziej chłonny, a struktura popytu bogatsza, pozwalająca na lepsze dopasowanie do podaży.

Kolejnym wyzwaniem jest stopniowo rosnący udział osób biernych zawodowo na wsi, jako efekt procesu starzenia się populacji, sprzyjający dezaktywizacji szczególnie osób ze starszych kategorii wiekowych, rezygnujących z pracy i przechodzących na emeryturę (Dudek, 2019).

Należy podkreślić, że od lat styl życia mieszkańców miast i terenów wiejskich upodabnia się. Co prawda zasobność budżetu domowego mieszkańców wsi wciąż różni się od budżetu domowego mieszkańca miasta, ale wynika to z faktu, że przeciętna liczba członków gospodarstwa domowego na wsi jest większa.

Natomiast zarówno wzrost jakości, jak i dostępności usług publicznych oraz relatywnie niższe koszty życia na wsi wpływają na pozytywną opinię mieszkańców wsi na temat zmiany ich ogólnej sytuacji materialnej w ostatnich latach. W 2010 r. jako „raczej złą” lub „złą” oceniło ją 20,9% mieszkańców wiejskich gospodarstw domowych, a w 2023 r. odsetek ten wynosił jedynie 5,25% – w skali kraju taką ocenę wskazało odpowiednio 19,6% i 4,86% badanych (GUS, 2024).

Gospodarka wiejska w ostatnich dekadach rozwijała się w sposób dynamiczny, co przy silnych powiązaniach wiejsko-miejskich miało pozytywne przełożenie na sytuację na rynku pracy oraz poprawę sytuacji dochodowej mieszkańców wsi. Trwałość tego rozwoju wymaga jednak konsekwentnych działań w polityce publicznej, opartych na zasadach zrównoważonego rozwoju i długofalowej wizji, która uwzględnia lokalne potrzeby, a jednocześnie odpowiada na wyzwania globalne. W świetle zmian społeczno-demograficznych coraz ważniejsza jest współpraca samorządów, sektora prywatnego, organizacji pozarządowych oraz mieszkańców przy wyznaczaniu podstaw rozwoju społecznego i gospodarczego, z dużą świadomością zmian lokalnego środowiska i dostępności jego zasobów (jak np. wody).

Należy spodziewać się, że rozwój gospodarki cyfrowej opartej na wiedzy i e-usługach (upowszechnienie internetu, automatyzacji i robotyzacji) pozwoli zaspokoić część popytu na pracę zarówno ze strony wiejskich przedsiębiorstw, które są coraz bardziej wyspecjalizowane, jak i tworzyć popyt na pracę osób wybierających wieś jako miejsce życia i pracy. Tym samym aktywność zawodowa będzie w coraz mniejszym stopniu determinowana przestrzennie (Zegar, 2020), co będzie niezwykle ważne ze względu na nieuchronny i nieodwracalny proces starzenia się wiejskiej populacji.

W tym kontekście istotne będzie rozwijanie sektora wyspecjalizowanych usług i nowoczesnej przedsiębiorczości, wspieranie lokalnego rzemiosła, produkcji regionalnej, nowoczesnego rolnictwa (wydajnego i zrównoważonego, ale również społecznego) jako silnych elementów budowania lokalnego modelu gospodarki oraz integracji społeczności wiejskich.

Niewątpliwym fundamentem trwałego rozwoju obszarów wiejskich od ponad dwóch dekad jest członkostwo Polski w Unii Europejskiej, strumień środków wsparcia dla gospodarki, uczestnictwo w jednolitym rynku, współtworzony łąd instytucjonalny, który przekłada się na jakość polityki publicznej i możliwości jego kształtowania. W warunkach niepewności, wynikającej z ponawiających się kryzysów, niestabilnej sytuacji geopolitycznej i wobec zmian demograficznych polityki publiczne muszą być powiązane i czerpać z osiągnięć nauki.

Słowa kluczowe: gospodarka wiejska, zasoby pracy, dochody, jakość życia, rozwój obszarów wiejskich

Literatura

- Chmieleński, P., Gorzelak, G. (red.) (2024). *Polska wieś i polskie rolnictwo: 20 lat w Unii Europejskiej*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Dudek, M. (2019). Zmiany aktywności zawodowej ludności wiejskiej w Polsce w latach 2010–2016. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1, 81–98, <https://doi.org/10.7366/1509499517505>.
- Frenkel, I. (2016). Ludność wiejska. W: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2016. Raport o stanie wsi* (s. 21–40). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- GUS (2024). Budżety domowe gospodarstw domowych w 2010–2023. Pobrano z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/budzety-gospodarstw-domowych-w-2023-roku,9,22.html>
- Halamska, M. (2020). *Wieś polska 1918–2018: w poszukiwaniu źródeł teraźniejszości*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Stanny, M., Komorowski, Ł. (2024). Przemiany ludnościowe na wsi. W: W. Poczta, A. Hałasiewicz (red.), *Polska wieś 2024. Raport o stanie wsi. 20 lat w Unii Europejskiej* (s. 49–66). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zegar, J. S. (2021). Gospodarka wiejska w Polsce na osi czasu. *Wieś i Rolnictwo*, 4 (189), 47–59. <https://doi.org/10.53098/wir042020/03>

SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT IN TIMES OF UNCERTAINTY: CHALLENGES FOR THE LOCAL ECONOMY

Paweł Chmieleński✉

ORCID 0000-0001-8377-0702

Institute of Rural and Agricultural Development, Polish Academy of Sciences, Warsaw

✉pchmielinski@irwirpan.waw.pl

Michał Dudek✉

ORCID 0000-0002-6977-8561

Institute of Rural and Agricultural Development, Polish Academy of Sciences, Warsaw

✉mdudek@irwirpan.waw.pl

Barbara Wieliczko✉

ORCID 0000-0003-3770-0409

Institute of Rural and Agricultural Development, Polish Academy of Sciences, Warsaw

✉bwieliczko@irwirpan.waw.pl

Abstract

In recent decades, Poland's rural areas have undergone dynamic change determined by the development of technical and social infrastructure, changes in the

labour market and the rise of entrepreneurship, as well as significant improvements in the quality of life in rural areas. A profound development impulse was provided by European Union funds, but above all it is the inclusion of Poland into the EU programming framework that has consolidated a new institutional order based on the principles of partnership, transparency, equal opportunities. In effect, these have improved the targeting of instruments supporting the rural economy and rural communities (cf. Halamska, 2020; Chmieliński and Gorzelak, 2024).

EU-funded investment has enabled the modernisation of infrastructure and the development of public services, which has boosted the competitiveness of the rural economy. Implementing modern technologies and developing the infrastructure has fostered improvements in the quality of life in rural areas and, at the same time, enabled the diversification of sources of income through developing rural tourism, promoting local products and supporting the development of entrepreneurship. The total number of enterprises increased from 935,100 in 2009 to 1,479,500 in 2022, i.e. by one-third. The structure of enterprises has also changed, with growing numbers of construction, trade and manufacturing companies, and, what is worth mentioning, specialised, scientific, IT and education activities, previously typical of urbanised areas, which have developed in rural areas. More firms are providing services in the field of culture, entertainment and recreation for rural communities, and the number of health and social welfare entities doubled. The above illustrates the changing trend in the development of the rural economy, marked by a move away from the traditional model, in which the agricultural sector dominates, towards more diversified and modern forms of economic activity.

The transformation of the economy over the years has translated into significant, multidimensional changes in the rural labour market (Frenkel, 2016). An important aspect of these changes has been the increased overall labour force participation of rural residents, evidenced by an increase in the employment rate from 50.3% to 56.8% between 2010 and 2023. According to Eurostat data, in 2023, 75.3% of those aged 20–64 were employed, i.e. the same level as the EU rural average (75.4%). Thus, rural unemployment dropped significantly, with the rate decreasing markedly from 9.1% to 3.6% between 2010 and 2023.

Relatively low level of employment and relatively high inactivity and unemployment rates were recorded in rural areas with lower levels of socio-economic development, generally located peripherally to larger cities, regional and local economic centres (Stanny and Komorowski, 2024).

Despite these notable changes, a considerable share of rural residents' earnings was generated in towns, to which they commuted, and where the labour market was relatively more receptive and the demand structure richer, allowing a better match to work supply.

Another challenge is the gradually increasing proportion of economically inactive people in rural areas as a result of population ageing, which leads to the deactivation of people from older age categories leaving work and retiring (Dudek, 2019).

It should be emphasised that the lifestyles of urban and rural residents have been converging for years; admittedly, the wealth of rural households still differs from that of a national resident, but this is due to the fact that the average rural household is bigger. On the other hand, both the increase in the quality and availability of public services and the relatively lower cost of living in the countryside influence rural residents' positive opinions about the change in their overall material situation in recent years. In 2010, this was assessed as 'rather bad' or 'bad' by 20.9% of rural inhabitants, while in 2023 this percentage was only 5.25%, and at the national level, such an assessment was indicated by 19.6% and 4.86% of respondents, respectively (CSO, 2024).

The rural economy has developed dynamically in recent decades, which, along with robust rural-urban linkages, has had a positive impact on the labour market and on the incomes of rural residents. However, the viability of this development requires consistent action in public policy, based on the principles of sustainable development and a long-term vision that takes into account local needs while responding to global challenges. In the light of socio-demographic changes, it is increasingly important for local governments, the private sector, NGOs and residents to work together in establishing the basis for social and economic development, with a keen awareness of changes in the local environment and the availability of its resources (such as water).

It is to be expected that the development of a digital economy based on knowledge and e-services (high-speed internet, automation and robotisation) will make it possible to satisfy part of the demand for labour both from rural enterprises, which are increasingly specialised, as well as creating demand for labour from people choosing the countryside as a place to live and work. Thus, labour force participation will be less and less determined by space (Zegar, 2020), a point of extreme importance given the inevitable and irreversible ageing of the rural population.

In this context, it will be important to foster the development of specialised services and modern entrepreneurship, as well as supporting local crafts, regional production and modern agriculture (efficient and sustainable, but also social farming) as strong elements for building a local economic development model and integrating rural communities.

Undoubtedly, for more than two decades now, the basis for sustainable rural development has been Poland's membership of the European Union. This has brought a stream of support funds, facilitated participation in the Single

Market, and also introduced the co-created, EU-driven institutional order, which translates into the better, more transparent public policy. In the uncertain conditions resulting from recurrent crises, the unstable geopolitical situations and demographic changes, public policies must be more evidence-based, linked to research and practice.

Keywords: rural economy, labour force, income, quality of life, rural development

References

- Chmieliński, P., Gorzelak, G. (ed.) (2024). *Polska wieś i polskie rolnictwo: 20 lat w Unii Europejskiej*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Dudek, M. (2019). Zmiany aktywności zawodowej ludności wiejskiej w Polsce w latach 2010–2016. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1, 81–98, <https://doi.org/10.7366/1509499517505>.
- Frenkel, I. (2016). Ludność wiejska. In: J. Wilkin, I. Nurzyńska (ed.), *Polska wieś 2016. Raport o stanie wsi* (pp. 21–40). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- GUS (2024). Budżety domowe gospodarstw domowych w 2010–2023. Retrieved from <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/budzety-gospodarstw-domowych-w-2023-roku,9,22.html>
- Halamska, M. (2020). *Wieś polska 1918–2018: w poszukiwaniu źródeł teraźniejszości*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.
- Stanny, M., Komorowski, Ł. (2024). Przemiany ludnościowe na wsi. In: W. Poczta, A. Hałasiewicz (ed.), *Polska wieś 2024. Raport o stanie wsi. 20 lat w Unii Europejskiej* (pp. 49–66). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zegar, J. S. (2021). Gospodarka wiejska w Polsce na osi czasu. *Wieś i Rolnictwo*, 4 (189), 47–59. <https://doi.org/10.53098/wir042020/03>

ELEKTRYFIKACJA ROLNICTWA I WSI NA PODSTAWIE ZEROEMISYJNEJ I NISKOKOSZTOWEJ ENERGII SŁONECZNEJ I WIATRU

Grzegorz Wiśniewski✉

ORCID 0000-0001-7708-6058

Instytut Energetyki Odnawialnej, Warszawa

✉grzegorz.wisniewski@ieo.pl

Katarzyna Michałowska-Knap✉

Instytut Energetyki Odnawialnej, Warszawa

✉kmichalowska@ieo.pl

Tomasz Kowalak✉

Instytut Energetyki Odnawialnej, Warszawa

✉tomasz.kowalak@ieo.pl

Konrad Wiśniewski✉

Instytut Energetyki Odnawialnej, Warszawa

✉konrad.wisniewski@ieo.pl

Piotr Dziamski✉

Instytut Energetyki Odnawialnej, Warszawa

✉piotr.dziamski@ieo.pl

Abstrakt

Obecnie w systemie elektroenergetycznym Polski zainstalowano prawie 22 GW generacji fotowoltaicznej i 11 GW lądowych farm wiatrowych. W zasadzie całość mocy wiatrowych i słonecznych jest zlokalizowana na obszarach wiejskich (tereny gmin wiejskich i miejsko-wiejskich). Rolnictwo jako branża i obszary wiejskie mają największy potencjał do rozwoju energetyki odnawialnej, a w szczególności do wytwarzania energii elektrycznej dostarczanej do sieci niskiego i średniego napięcia oraz na potrzeby własne. Są to obszary szczególnie predestynowane

do inwestycji w najtańsze obecnie OZE – elektrownie wiatrowe i fotowoltaiczne, zarówno małe-, jak i wielkoskalowe. Rolnik jako prosument i przetwórcza jako autoproducent energii realizują przede wszystkim inwestycje w instalacje fotowoltaiczne niewielkiej skali. Ponadto dzierżawa gruntów rolnych pod OZE (głównie turbiny wiatrowe) staje się jednym ze sposobów poprawiających znacząco opłacalność produkcji rolnej (w sensie dochodu z ha) coraz większej grupy gospodarstw rolnych.

Polskie rolnictwo zużywa najwięcej w UE paliw stałych, co prawda z relatywnie dużym udziałem energii z OZE (7 miejsce w UE z udziałem 14,2%), ale jest to głównie biomasa (drewno, odpady, słoma). Jednocześnie polskie rolnictwo zajmuje przedostatnie miejsce w UE (po Słowenii) pod względem wykorzystania energii elektrycznej (obecnie z OZE), co staje się barierą technologiczną, ekonomiczną i środowiskową (śląd węglowy i lokalne emisje).

Flagowy projekt nowej Komisji Europejskiej „The Clean Industrial Deal: A joint roadmap for competitiveness and Decarbonisation” (25.02.2025) stawia dwa kluczowe cele ilościowe:

- coroczny wzrost mocy OZE (mowa jest o energii słonecznej i wiatrowej, które mają obniżyć ceny energii) do 2030 r. o 100 GW/rok
- zwiększenie wskaźnika elektryfikacji w całej gospodarce (chodzi o zieloną elektryfikację, w tym ciepłownictwa i przemysłu) z obecnych 21,3% do 32% w 2030 r.

Elementem Czystego Ładu Przemysłowego jest „Plan działania na rzecz dostępnej energii”, który obejmuje środki mające na celu obniżenie rachunków za energię dla przemysłu, przedsiębiorstw i gospodarstw domowych w krótkim horyzoncie czasowym. Po okresie tzw. ram tymczasowych z 2022 r. (odpowiedź na „szantaż gazowy” Rosji), w którym UE dużą wagę przywiązywała do produkcji biogazu i biometanu oraz wodoru (jako substytutu gazu), niezależnie od ich wysokiej ceny, Komisja Europejska proponuje zdecydowany zwrot w kierunku taniej energii elektrycznej dla przemysłu, w tym m.in. dla rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego oraz ciepłownictwa i ogrzewnictwa, poprzez rozwój energii słonecznej, wiatrowej, obniżanie kosztów sieciowych (dystrybucji) i podatków.

W Polsce pomimo wielu lat promocji bardzo słabo rozwija się produkcja energii elektrycznej z biogazu rolniczego. W znikomym tempie przybywa spółdzielni energetycznych, które miały się stać szansą na lokalne wykorzystanie nadmiaru energii z OZE wytwarzanej na danym obszarze bilansowania. Typowe rozwiązanie dla spółdzielni energetycznych na terenach wiejskich w postaci biogazowni (nie tylko rolniczej, ale też komunalnej) nie stało się na tyle popularne, aby poprawić złą sytuację energetyczną wsi i rolnictwa oraz rozwiązać

problemy z efektywnym wykorzystaniem nadprodukcji energii z OZE czy związane z odmowami przyłączania do sieci energetycznej. Potencjalne korzyści dotyczące nienaliczania i niepobierania części opłat w kosztach dystrybucji (opłaty OZE, mocowej, kogeneracyjnej) oraz akcyzy dla energii z OZE zużytej przez wszystkich odbiorców energii elektrycznej spółdzielni energetycznej okazały się niewystarczającą zachętą.

Analizy Instytutu Energetyki Odnawialnej pokazują dodatkowy problem związany z wykorzystaniem biomasy na cele energetyczne. Zgodnie z tzw. bazowym KPEiK obszary wymagane pod OZE w 2030 r. zajęłyby aż 18,8% terenów kraju. Biomasa do produkcji energii zajęłaby aż 18,1% powierzchni (lasów i upraw), podczas gdy energetyka wiatrowa – 0,5% i fotowoltaika – 1% (dostarczając 87% energii elektrycznej z OZE). Energia wiatrowa i słoneczna oraz elektryfikacja nie uszczuplają istotnie terenów uprawnych. Ważną technologią pozwalającą na wielofunkcyjne wykorzystanie ziemi staje się agrowoltaika, dająca czystą energię (przychody) i możliwość zwiększenia plonowania na terenach suszy glebowej.

Według szacunków Urzędu Regulacji Energetyki w 2030 r. łączna moc OZE w systemie może wynieść 50 GW i będą to w ponad 95% moce wiatrowe i słoneczne. Aby ułatwić przyłączenie OZE do sieci, Ministerstwo Klimatu i Środowiska przygotowało tzw. ustawę sieciową. Rząd przyjął nowelizację ustawy o inwestycjach w elektrownie wiatrowe, która pozwoli lokalizować turbiny w odległości 500 m od zabudowy mieszkaniowej, co umożliwi również przybliżenie źródeł wytwarzania do przemysłowych odbiorców energii, w tym rolników i przetwórców używających tzw. „linii bezpośredniej”. Społeczność lokalna będzie też mogła skorzystać z możliwości pozyskania co najmniej 10% mocy zainstalowanej turbin wiatrowych w formule prosumenta wirtualnego (aczkolwiek z ograniczeniami dla pojedynczych inwestycji), co będzie dodatkową zaletą (poza przychodami z dzierżawy i podatkiem od nieruchomości) i szansą na tańszą energię elektryczną.

Wiele wskazuje na to, że elektryfikacja opierająca się na zeroemisyjnej i niskokosztowej energii słonecznej i wietrze staje się głównym trendem poprawy konkurencyjności krajowego i unijnego rolnictwa.

Słowa kluczowe: energetyka rolnictwa, odnawialne źródła energii, energia słońca i wiatru, zużycie energii w rolnictwie, elektryfikacja rolnictwa i przetwórstwa rolnego, infrastruktura techniczna, sieci energetyczne

ELECTRIFICATION OF AGRICULTURE AND RURAL AREAS BASED ON ZERO-EMISSION AND LOW-COST SOLAR AND WIND ENERGY

Grzegorz Wiśniewski✉

ORCID 0000-0001-7708-6058

Institute for Renewable Energy, Warsaw

✉grzegorz.wisniewski@ieo.pl

Katarzyna Michałowska-Knap✉

Institute for Renewable Energy, Warsaw

✉kmichalowska@ieo.pl

Tomasz Kowalak✉

Institute for Renewable Energy, Warsaw

✉tomasz.kowalak@ieo.pl

Konrad Wiśniewski✉

Institute for Renewable Energy, Warsaw

✉konrad.wisniewski@ieo.pl

Piotr Dziamski✉

Institute for Renewable Energy, Warsaw

✉piotr.dziamski@ieo.pl

Abstract

Currently, almost 22 GW of photovoltaic generation and 11 GW of onshore wind farms have been installed in Poland's power system. Basically, all wind and solar capacity is in rural areas (rural and urban-rural communes). Agriculture as an industry and rural areas have the greatest potential for the development of renewable energy, and for generating electricity supplied to the low and medium voltage grid and for own needs. These are areas particularly earmarked for investment in the currently cheapest renewable energy sources – wind and photovoltaic power plants, both small-scale and large-scale. Farmers as prosumers and processors as self-producers of energy primarily invest in small-scale photovoltaic installations. In addition, leasing agricultural land for renewable energy sources (mainly wind turbines) is becoming one of the ways to significantly improve the profitability of agricultural production (in terms of income per hectare) of an increasing group of farms. Polish agriculture uses the most solid fuel in the EU, although with a relatively large share of energy from

renewable sources (7th place in the EU with a share of 14.2%), albeit mainly biomass (wood, waste, straw).

At the same time, Polish agriculture is the penultimate in the EU (after Slovenia) in terms of its electricity use (currently from renewable sources), which is becoming a technological, economic and environmental barrier (carbon footprint and local emissions).

The new European Commission's flagship initiative – The Clean Industrial Deal: A joint roadmap for competitiveness and Decarbonisation (25.2.2025), sets two key quantitative targets:

- an annual increase in renewable energy capacity (this refers to solar and wind energy, which are to reduce energy prices) by 100 GW/year by 2030
- an increase in the electrification rate in the entire economy (this refers to green electrification) from the current 21.3% to 32% in 2030.

The Clean Industrial Deal includes the “Affordable Energy Action Plan”, which includes measures to reduce energy bills for industry, businesses and households in the short term. After the temporary framework of 2022 (a response to Russia's “gas blackmail”), in which the EU attached great importance to the production of biogas, biomethane and hydrogen (as a substitute for gas), regardless of their high price, the European Commission proposes a decisive shift towards cheap electricity for industry, including agriculture and agri-food processing, through the development of solar and wind energy, reducing network costs (distribution) and taxes.

Despite being promoted for many years of promotion, in Poland electricity production from agricultural biogas is developing very poorly. The number of energy cooperatives which were supposed to provide opportunities for local use of excess energy from renewable energy sources generated in each balancing area is growing at a negligible pace. The typical solution for energy cooperatives in rural areas, in the form of biogas plants (not only agricultural but also municipal), has not become sufficiently widespread to improve the poor energy situation in villages and agriculture and to solve problems related to making effective use of energy overproduction from renewable energy sources, or problems stemming from refusals to connect to the power grid. Potential benefits regarding not charging and collecting part of the fees in distribution costs (RES, capacity, cogeneration fees) and excise tax for energy from renewable energy sources used by all recipients of electricity in the energy cooperative have proved insufficient as an incentive.

Analyses conducted by the Institute for Renewable Energy reveal an additional problem related to the use of biomass for energy purposes. According to what is called the ‘base KPEiK’, the area required for renewable energy sources

in 2030 would occupy as much as 18.8% of the country's land area. Biomass for energy production would cover up to 18.1% of the area (forests and crops), while wind energy would occupy 0.5% and photovoltaics 1% (providing 87% of electricity from RES). Wind and solar energy and electrification do not significantly reduce arable land. Agrivoltaics is an increasingly important technology enabling multifunctional use of land, clean energy (revenues) generation, and the possibility of increasing yields in areas of soil drought.

According to estimates by the Energy Regulatory Office, in 2030 the total capacity of RES in the system may amount to 50 GW, with over 95% coming from wind and solar capacity. To facilitate connecting RES to the grid, the Ministry of Climate and Environment prepared the so-called 'Grid Act'. The government adopted an amendment to the act on investments in wind farms, allowing turbines to be located at 500 m from residential buildings, which may also enable the generation sources to be sited closer to industrial energy recipients, including farmers and processors using what is termed a "direct line", for example. The local community will also be able to take advantage of the opportunity to acquire at least 10% of the installed capacity of wind turbines in the virtual prosumer formula (although with restrictions for individual investments). This will constitute an additional benefit (apart from income from lease and property tax) and a chance for cheaper electricity.

There are many indications that electrification based on zero-emission and low-cost solar and wind energy is becoming a major trend in improving the competitiveness of domestic and EU agriculture.

Keywords: agricultural energy, renewable energy sources, solar and wind energy, energy consumption in agriculture, electrification of agriculture and agricultural processing, technical infrastructure, energy networks

INNOWACJE W ROLNICTWIE: SZTUCZNA INTELIGENCJA I NOWOCZESNE TECHNOLOGIE W SŁUŻBIE HODOWLI ROŚLIN I ZWIERZĄT

Bogna Zawieja✉

ORCID 0000-0003-3137-3478

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

✉bogna.zawieja@up.poznan.pl

Marcin Pszczoła✉

ORCID 0000-0003-2833-5083

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

✉marcin.pszczola@up.poznan.pl

Abstrakt

Nowoczesne technologie, w szczególności sztuczna inteligencja (AI) i uczenie maszynowe, rewolucjonizują rolnictwo, zwiększając efektywność produkcji zwierzęcej i roślinnej. W hodowli zwierząt systemy AI monitorują zachowanie, wykrywają choroby i optymalizują żywienie, poprawiając dobrostan i wydajność. Analiza mleka przy użyciu spektroskopii w podczerwieni (MIR) i algorytmów AI umożliwia wczesne wykrywanie chorób, takich jak gruźlica, oraz określanie cielności krów, redukując koszty i poprawiając zarządzanie stadem. Z kolei automatyczna analiza tuszy owiec z wykorzystaniem tomografii komputerowej i sieci neuronowych pozwala na precyzyjną ocenę parametrów rzeźnych, zmniejszając nakłady, natomiast analiza dźwięku w hodowli świń umożliwia wykrywanie niepokojących sygnałów, co poprawia dobrostan zwierząt i redukuje koszty produkcji. W hodowli roślin drony wyposażone w kamery multispektralne i termowizyjne monitorują uprawy, wykrywają choroby i stres środowiskowy, wspierając selekcję nowych odmian. Sztuczne sieci neuronowe analizują dane z dronów, przyspieszając proces hodowlany i umożliwiając wprowadzenie na rynek odmian odpornych na zmiany klimatyczne. Przyszłość

przetwarzania obrazów z dronów w rolnictwie obejmuje rozwój intuicyjnych narzędzi AI, które usprawnią selekcję roślin i zwierząt, zwiększając opłacalność produkcji i wspierając zrównoważony rozwój sektora rolnego. Korzyści płynące z omówionych innowacji odczuwają rolnicy oraz konsumenci, a także – poprzez poprawę dobrostanu – zwierzęta i rośliny. Drony i sztuczna inteligencja stają się kluczowymi narzędziami w nowoczesnym rolnictwie, oferując precyzyjne rozwiązania w zarządzaniu uprawami i hodowlą zwierząt.

Słowa kluczowe: sztuczna inteligencja, AI, hodowla roślin, hodowla zwierząt

INNOVATIONS IN AGRICULTURE: ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND MODERN TECHNOLOGIES IN THE SERVICE OF PLANT AND ANIMAL BREEDING

Bogna Zawieja✉

ORCID 0000-0003-3137-3478

Poznań University of Life Sciences

✉ bogna.zawieja@up.poznan.pl

Marcin Pszczółta✉

ORCID 0000-0003-2833-5083

Poznań University of Life Sciences

✉ marcin.pszczola@up.poznan.pl

Abstract

Modern technologies, particularly artificial intelligence (AI) and machine learning, are revolutionizing agriculture by increasing the efficiency of both animal and crop production. In animal breeding, AI systems monitor behaviour, detect diseases, and optimize feeding, improving animal welfare and productivity. The analysis of milk using mid-infrared spectroscopy (MIR) and AI algorithms enables the early detection of diseases such as tuberculosis, and also establishing pregnancy in cows, thus reducing costs and improving herd management. Meanwhile, automated analysis of sheep carcasses using computed tomography and neural networks allows for the precise assessment of slaughter parameters, thereby reducing labour inputs. Additionally, sound analysis in pig farming helps detect worrying signals, enhancing animal welfare and reducing production costs. In crop production, drones equipped with multispectral and thermal cameras monitor crops detect diseases and identify environmental stress, supporting

the selection of new plant varieties. Artificial neural networks analyse data from drones, accelerating the breeding process and enabling the introduction of climate-resilient varieties onto the market. The future of drone image processing in agriculture includes the development of intuitive AI tools that will streamline the selection of plants and animals, increasing production profitability and supporting the sustainable development of the agricultural sector. The benefits of these innovations are felt not only by farmers and consumers but also animals and plants through improved welfare. Drones and artificial intelligence are becoming key tools in modern agriculture, offering precise solutions for managing crops and animal breeding.

Keywords: artificial intelligence, AI, plant breeding, animal breeding

PRAWO UNIJNE I POLSKIE WOBEC WYZWAŃ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU DZIAŁALNOŚCI ROLNICZEJ ORAZ OBSZARÓW WIEJSKICH

Aneta Suchoń✉

ORCID 0000-0002-5410-7853

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

✉aneta.suchon@amu.edu.pl

Abstrakt

Zrównoważony rozwój stanowi wyzwanie dla całego świata, zarówno podmiotów aktywnych zawodowo (w tym producentów rolnych), jak i osób fizycznych. Prowadzenie działalności z uwzględnieniem procesu integrowania działań gospodarczych i społecznych, przy jednoczesnym zachowaniu równowagi oraz trwałości przyrodniczej dla obecnych i przyszłych pokoleń (art. 3 pkt 50 ustawy Prawo ochrony środowiska), jest istotne m.in. ze względu na zmiany klimatu, globalne problemy środowiskowe, nadmierne zużycie zasobów naturalnych, zły stan wód, pogarszającą się jakość gruntów rolnych, ubóstwo energetyczne oraz nadmierną konsumpcję dóbr materialnych i usług.

Cele referatu to: 1) próba oceny ewolucji zasady zrównoważonego rozwoju (m.in. definicji oraz cech istotnych) w dokumentach i regulacjach prawnych o charakterze międzynarodowym, unijnym i krajowym; 2) wskazanie instrumentów prawnych dotyczących prowadzenia zrównoważonej działalności rolniczej oraz dokonanie ich klasyfikacji; 3) próba odpowiedzi na pytanie, czy ustawodawstwo w zakresie zrównoważonego rozwoju działalności rolniczej oraz obszarów wiejskich odpowiada na obecne potrzeby środowiskowe, a także społeczno-gospodarcze. Warto także rozważyć, czy możliwe i zasadne byłoby wprowadzenie rejestru zrównoważonej działalności rolniczej i znakowania produktów rolnych wytworzonych w ramach takiej aktywności.

W pierwszej kolejności omówiono pojęcie zrównoważonego rozwoju w ujęciu międzynarodowym (m.in. Raport Brundtland ONZ z 1987 r. „Nasza wspólna

przyszłość”, Agenda ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030), unijnym (np. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1308/2013, rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/2115 oraz dokumenty związane z Europejskim Zielonym Ładem), a także krajowym (w szczególności Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. oraz akty prawne z zakresu prawa rolnego i ochrony środowiska).

W dalszej części artykułu wskazano instytucje oraz regulacje prawne wspierające zrównoważoną działalność rolniczą, w tym płatności na rzecz zrównoważoności, ekoschematy, płatności rolno-środowiskowo-klimatyczne oraz programy zalesiania gruntów. Następnie autorka nawiązała do zasad prowadzenia rolnictwa regeneratywnego, ekologicznego i węglowego w kontekście zrównoważonego rozwoju.

W kolejnej części referatu skoncentrowano się na regulacjach prawnych wspierających rozwój odnawialnych źródeł energii (OZE) w gospodarstwach rolnych oraz na obszarach wiejskich, w tym na możliwościach finansowania z funduszy unijnych, ulgach podatkowych oraz działalności spółdzielni energetycznych. Rozwój OZE ma kluczowe znaczenie zarówno w aspekcie środowiskowym, jak i ekonomicznym zrównoważonego rozwoju.

Następnie omówiono warunkowość społeczną. Od 2025 r. nowym elementem w systemie płatności bezpośrednich będzie uzależnienie wysokości wsparcia od przestrzegania wybranych krajowych przepisów związanych z prawem pracy oraz zasadami bezpieczeństwa i higieny pracy (BHP).

Poruszono także zagadnienie znaczenia zrzeszania się producentów rolnych w kontekście zrównoważonego rozwoju, ze szczególnym uwzględnieniem organizacji i grup producentów rolnych. Przykładowo, w Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1143 z 11 kwietnia 2024 r. w sprawie oznaczeń geograficznych produktów rolnych podkreślono, że grupy producentów mogą uzgadniać praktyki z zakresu zrównoważonego rozwoju mające na celu poprawę funkcjonowania oznaczenia geograficznego pod względem zrównoważoności środowiskowej, społecznej i gospodarczej. Wśród takich działań wymienia się m.in. łagodzenie skutków zmiany klimatu i przystosowanie się do niej, zrównoważone gospodarowanie wodą i glebą, przejście na gospodarkę o obiegu zamkniętym, w tym ograniczenie marnotrawienia żywności, zapobieganie zanieczyszczeniom i ich kontrolę oraz ochronę, a także odbudowę różnorodności biologicznej i ekosystemów; ograniczenie stosowania pestycydów w produkcji rolnej, poprawę dobrostanu zwierząt; zapewnienie godziwego dochodu dla producentów i dywersyfikację ich działalności, promowanie lokalnej produkcji rolnej oraz waloryzacja struktury obszarów wiejskich oraz rozwoju lokalnego, ochronę miejsc pracy w sektorze rolniczym, poprawę warunków pracy i bezpieczeństwa w działalności rolno-przetwórczej (art. 7).

W referacie poruszono zagadnienie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz problemy i wyzwania związane ze strukturą wsi oraz zatrudnienia. Odniesiono się do konfliktów interesów występujących pomiędzy podstawową funkcją obszarów wiejskich, jaką jest rolnictwo i produkcja żywności, a rozwijającą się do kilku lat funkcją mieszkalną, wynikającą z osiedlania się na terenach wiejskich osób pracujących poza rolnictwem, najczęściej w miastach.

W referacie przedstawiono również krótkie odniesienie do zagadnienia zrównoważonego rolnictwa w Szwajcarii, ze szczególnym uwzględnieniem konstytucji federalnej, regulacji kantonalnych oraz ustawy federalnej o rolnictwie z 2 kwietnia 1998 r. Nawiązano także do pojęcia zrównoważonego rolnictwa w Stanach Zjednoczonych, które oznacza m.in. zintegrowany system praktyk produkcji roślinnej i zwierzęcej dostosowany do specyfiki danego obszaru, który zaspokaja ludzkie potrzeby w zakresie żywności, poprawia jakość środowiska, jak najefektywniej wykorzystuje zasoby nieodnawialne oraz dostępne w gospodarstwie, integruje i utrzymuje rentowność działalności rolniczej (USC par. 3103(19)).

W podsumowaniu autorka stwierdziła m.in. że w ostatnich latach zasada zrównoważonego rozwoju jest coraz szerzej uwzględniana w regulacjach prawnych zarówno unijnych, jak i polskich, dotyczących działalności rolniczej oraz szerzej funkcjonowania sektora rolno-spożywczego. Ewolucja ta obejmuje wszystkie trzy aspekty zrównoważonego rozwoju: środowiskowy, ekonomiczny i społeczny. Zmiany w prawodawstwie widoczne są także poza UE, m.in. w Szwajcarii i USA. Jednocześnie regulacje prawne dotyczące zrównoważonego rozwoju wymagają dalszej rozbudowy i uszczegółowienia wymagań. Warto rozważyć wprowadzenie fakultatywnego rejestru zrównoważonej działalności rolniczej i znakowania produktów rolnych wytworzonych w ramach takiej aktywności. Zdaniem autorki zrównoważony rozwój obszarów wiejskich powinien przede wszystkim uwzględniać działalność rolniczą, która jest niezbędna dla produkcji żywności, a także odgrywa istotną rolę w ochronie środowiska i w zabezpieczeniu zasobów dla przyszłych pokoleń.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój; działalność rolnicza, obszary wiejskie, odnawialne źródła energii, organizacje i grupy producentów rolnych, prowadzenie zrównoważonej działalności rolniczej

EU AND POLISH LAW IN THE FACE OF CHALLENGES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE ACTIVITY AND RURAL AREAS

Aneta Suchoń✉

ORCID 0000-0002-5410-7853

Adam Mickiewicz University, Poznań

✉aneta.suchon@amu.edu.pl

Abstract

Sustainability is a challenge for the whole world, both for active operators (including agricultural producers) and individuals. It is important to conduct activities that take account of the process of integrating economic and social activities, while preserving the balance and sustainability of nature for present and future generations (Article 3, point 50 of the Environmental Protection Law). This is crucial due to such factors as climate change, global environmental problems, excessive consumption of natural resources, poor water conditions, deteriorating quality of agricultural land, energy poverty, and excessive consumption of material goods and services.

The aims of the paper are as follows: firstly, to assess how the principle of sustainable development (e.g. definitions and essential features) has evolved in documents and legal regulations of international, EU and national character; secondly, to indicate and classify legal instruments for conducting sustainable agricultural activity; thirdly, to attempt to answer whether the legislation on sustainable development of agricultural activity and rural areas responds to the current environmental as well as socio-economic needs. It is also worth considering whether it would be possible and reasonable to introduce a register of sustainable agricultural activities and labelling of agricultural products produced by such activities.

The concept of sustainable development will be discussed first from the international perspective (e.g. the 1987 UN Brundtland Report 'Our Common Future', the UN 2030 Agenda for Sustainable Development), then the EU perspective (e.g. the Regulation of the European Parliament and of the Council (EU) No 1308/2013, Regulation of the European Parliament and of the Council (EU) 2021/2115 and documents related to the European Green Deal), and the national (in particular, the Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997 and legal acts in the field of agricultural and environmental law).

In the following part of the article, institutions and legal regulations supporting sustainable agricultural activities will be indicated, including sustainability

payments, eco-schemes, agri-environmental-climate payments and land afforestation programmes. This will be followed by a brief reference to the principles of regenerative, organic and carbon farming in the context of sustainability.

In the next part, the paper will focus on legal regulations supporting the development of renewable energy sources (RES) on farms and in rural areas, including funding opportunities from EU funds, tax breaks and the activities of energy cooperatives. The development of RES is crucial for both environmental and economic sustainability.

Social conditionality will then be discussed. From 2025, a new element in the direct payment system will be linking support on compliance with selected national regulations related to labour law and occupational health and safety (OHS) rules.

The importance of agricultural producers' associations for sustainable development will also be addressed, with a particular focus on agricultural producer organisations. For example, Regulation (EU) 2024/1143 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on geographical indications (GIs) of agricultural products both highlight how producer groups may agree on sustainability practices to improve the performance of the GI in terms of environmental, social and economic sustainability. Such activities include the following: mitigating climate change and adapting to it, implementing sustainable management of water and soil, transitioning to a circular economy, which includes reducing food waste, preventing and controlling pollution, and protecting and restoring biodiversity and ecosystems; reducing the use of pesticides in agricultural production, improving animal welfare; ensuring a fair income for producers and diversifying their activities, promoting local agricultural production and valorising the rural fabric and local development, protecting jobs in the agricultural sector, improving working conditions and safety in agri-processing activities (Art. 7).

The paper will address the issue of sustainable rural development and the problems and challenges of rural structure and employment. Reference will be made to the conflicts of interest occurring between the primary functions of rural areas, which are agriculture and food production, and the residential function, which has been developing for several years, as a result of people settling in rural areas who work outside agriculture, most often in towns.

The paper also includes a brief reference to the issue of sustainable agriculture in Switzerland, with particular reference to the Federal Constitution, cantonal regulations and the Federal Act on Agriculture of 2 April 1998. Reference will also be made to the concept of sustainable agriculture in the United States, which incorporates an integrated system of crop and livestock production practices adapted to the specific characteristics of a given area that meets human

food needs, improves the quality of the environment, makes the most efficient use of non-renewable and on-farm resources, and both integrates and maintains the profitability of agricultural operations (USC para. 3103(19)).

In conclusion, the author states that in recent years both EU and Polish legal regulations have integrated the principle of sustainable development, relating to agricultural activity and, more broadly, how the agri-food sector functions. This evolution covers all three aspects of sustainability: environmental, economic and social. Changes in legislation are also visible outside the EU, e.g. in Switzerland and the USA. At the same time, sustainability regulations need to be developed further, with their requirements also being made more specific. Consideration should also be given to introducing an optional register of sustainable agricultural activities and labelling the agricultural products of such activities. In the author's view, sustainable rural development should first and foremost take account of agricultural activities, which are essential for food production, and also play a key role in protecting the environment and securing resources for future generations.

Keywords: sustainable development, agricultural activity, rural areas, renewable energy sources, agricultural producers' organisations and groups, conducting sustainable agricultural activity

SPOŁECZNOŚCI WIEJSKIE

SPOŁECZNOŚCI WIEJSKIE WE WSPÓŁCZESNEJ POLSCE – ZASOBY, DYNAMIKA I WIZJE ROZWOJU

Wojciech Kniec✉

ORCID 0000-0002-5500-3749

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

✉kniec@umk.pl

Abstrakt

Celem artykułu jest ukazanie obecnego stanu zasobów polskich społeczności lokalnych, dynamiki tych zasobów oraz wizji rozwoju wspólnot wiejskich na kolejne dekady. Autor dokonał przeglądu wybranych trendów i zmiennych kształtujących współczesność wspólnot wiejskich w Polsce, a następnie ocenił ich potencjalny wpływ na ich rozwój. W pierwszej części tekstu rozróżniono tradycyjną, nowoczesną i postnowoczesną wiejską społecznością lokalną, pokazując, czym współczesna polska wspólnota wiejska już nie jest, a czym jeszcze nie była ledwie kilka dekad temu, a już jest. Szczególną uwagę poświęcono w tym miejscu procesom dezagraryzacji wsi. W wymiarze sieciowym rekonstrukcja polskich wspólnot wiejskich odbywa się na podłożu ukształtowanym przez swoisty typ (bilansu) kapitału społecznego, w zależności od którego funkcjonują dziś różne typy społeczności: od tych aktywnych i autentycznie zaangażowanych po klanowe, amoralnie familistyczne i rozpadające się zbiorowości, które trudno dalej nazywać społecznościami, a tym bardziej wspólnotami lokalnymi. W wymiarze instytucjonalnym pokazano, w jaki sposób aplikacja programów odnowy wsi oraz funduszy sołeckich miała wpływ na pobudzenie partycypacji i oddolnej aktywności polskiej wsi. Tu także jest mowa o kondycji, dynamice oraz przyszłości trzeciego sektora funkcjonującego w ramach społeczności wiejskich w Polsce. Pokazano je jako ich „kościół społeczny”, ostoję formalnej i półformalnej aktywności obywatelskiej, kulturalnej oraz stricte ludycznej, tworzącej *de facto* alternatywę wobec nierzadko dysfunkcyjnych silnych więzi rodzinnych i towarzyskich (kumowsko-kumoterskich). Za bardzo ważne w procesach restrukturyzacji społeczności wiejskich w Polsce uznano również wyzwania eksurbanizacji i suburbanizacji wsi, a także – idącej po ich śladzie – gentryfikacji

wspólnot wiejskich. Tekst opiera się na analizie materiałów zastanych (wyników badań) oraz własnej analizie wtórnych materiałów źródłowych.

Słowa kluczowe: społeczność wiejska, rozwój lokalny, odnowa wsi, kapitał społeczny wsi

RURAL COMMUNITIES IN PRESENT-DAY POLAND – RESOURCES, DYNAMICS AND VISIONS FOR THE FUTURE

Wojciech Knieć✉

ORCID 0000-0002-5500-3749

Nicolaus Copernicus University in Toruń

✉kniec@umk.pl

Abstract

The aim of the article is to present the current state of the resources of Polish rural communities, the dynamics of these resources, and visions of how rural communities develop in the next decades. The author reviewed selected trends and variables shaping the modernity of rural communities in Poland, and then assessed their potential impact on their development. The first part of the text distinguishes between traditional, modern and post-modern rural local communities, illustrating the evolution of Polish rural communities from what they were just a few decades ago. Particular attention is paid to rural de-agrarianisation processes. In the network dimension, Polish rural communities are reconstructed on the basis of specific types of social capital, shaping how different types of communities function today – from very active and genuinely participative ones, through clannish, amorally familistic and disintegrating communities, which can hardly be called communities any more, let alone local communities. In the institutional dimension, it is shown how rural renewal programmes and village council funds have stimulated participation and grassroots activity in Poland's rural areas. It also discusses the condition, dynamics and future of the voluntary sector functioning within rural communities in Poland. This is shown as their 'social backbone', a refuge of formal and semi-formal civic, cultural and strictly folkloric activity, creating a de facto alternative to often dysfunctional strong family and social ties ('cronies'). The challenges of exurbanisation and suburbanisation of villages, as well as the gentrification of rural communities following in their footsteps, are also considered to be very important in the processes of restructuring rural communities in Poland.

The article is based on an analysis of found materials (research results) and the author's own analysis of secondary source materials.

Keywords: rural community, local development, rural development, rural renewal, social capital of rural communities

DZIEDZICTWO KULTUROWE JAKO INSTRUMENT ROZWOJU

Piotr Nowak✉

ORCID 0000-0001-7991-5534

Uniwersytet Jagielloński

✉piotr.nowak@uj.edu.pl

Krzysztof Gorlach✉

ORCID 0000-0003-1578-7400

Uniwersytet Jagielloński (prof. em.)

✉kgorlach@interia.pl

Anna Jastrzębiec-Witowska✉

ORCID 0000-0002-9288-6018

Uniwersytet Opolski / Miejska Biblioteka Publiczna im. Marii Kozaczkowej w Dąbrowie Tarnowskiej

✉witowska@yahoo.com

Abstrakt

Współczesne rozumienie pojęcia „dziedzictwa kulturowego” kształtowało się przez około 50 lat, by na początku XXI w. oprócz zabytków architektury i krajobrazu kulturowego objąć także niematerialne dziedzictwo kulturowe, do którego zaliczyć można: praktyki, wyobrażenia, przekazy historyczne, wiedzę i umiejętności, które wspólnoty, grupy, a nawet jednostki uznają za dziedzictwo kulturowe. Zbliżyło to definicję prawno-administracyjną „dziedzictwa kulturowego” do tego, co socjologowie i inni przedstawiciele nauk społecznych już dużo wcześniej zaliczali do szeroko pojętej kultury uwzględniającej całokształt dorobku materialnego i niematerialnego człowieka. Dziedzictwo honorujące oba te komponenty jest ważnym elementem obecnym w procesach współczesnych przemian społeczeństwa, gdyż w wymiarze kulturowym wyznacza ramy funkcjonowania społeczeństwa w chwili obecnej i jednocześnie stanowi układ odniesienia dla przyszłego kształtu społeczeństwa. Dziedzictwo kulturowe może stać się ważnym instrumentem rozwoju, co przedstawiają jego trzy przykłady: lokalny produkt spożywczy, użytkowa sztuka ludowa oraz pozostające

w zgodzie z najbardziej pierwotną definicją dziedzictwa kulturowego zabytki architektoniczne.

Wieś zawsze była traktowana jako obszar produkcji żywności, a zatem dziedzictwo w postaci tzw. produktów regionalnych oraz lokalnych jest naturalną tego konsekwencją. Miejsce i wiedza lokalna to zatem dwa wyznaczniki lokalnego produktu spożywczego. Są one potrzebne, by produkty lokalne przyjęły postać „wynalezionej tradycji” zaadaptowanej do nowych warunków. Tak się dzieje, gdy lokalne produkty wychodzą poza lokalne rynki i są oferowane konsumentom na rynku krajowym oraz europejskim. Przykładem jest podhalański oscypek i proces jego rejestracji jako europejskiego produktu regionalnego.

Sztuka ludowa zazwyczaj ma użytkowy charakter dla tych, którzy ją tworzą, i dla społeczności, w której jest tworzona. Obrazuje to położona w północnej części Małopolski „malowana wieś” Zalipie ze swoją unikatową sztuką ozdabiania domów oraz ich wnętrza kolorowymi wzorami roślinnymi. Praktykowana od ponad stulecia została w sierpniu 2024 r. wpisana na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Nie zmienia faktu to, że w trzeciej dekadzie XXI w. dziedzictwo Zalipia jest traktowane jako przydatne dla rozwoju sołectwa, a w szerszym kontekście dla rozwoju gminy Olesno, do której wieś należy. Nie ogranicza wyborów życiowych mieszkańców, które nie są podporządkowane utrzymaniu typu idealnego malowanej wsi. Mieszkańcy nie czują przymusu zdobienia swoich domów i budynków gospodarczych kwiatami, ale pewna ich część nadal to robi, a niektórzy umiejętnie wykorzystują zalipiańskie dziedzictwo do prowadzenia działalności gospodarczej. Nie brakuje zagród tematycznych organizujących warsztaty malowania i wycieczki po najbardziej atrakcyjnych częściach wsi. Dzisiejsze Zalipie można potraktować jako kluczową markę regionalną, powstałą na bogatym i pielęgnowanym z pokolenia na pokolenie dziedzictwie kulturowym, na straży którego stoi lokalne centrum kultury, czyli Dom Malarek wspierany przez Muzeum Ziemi Tarnowskiej i inne instytucje lokalne. Samo istnienie takiej marki nie powinno oznaczać stanu docelowego, ale posłużyć jako jeden z ważnych filarów kulturowo-społecznych do dalszego rozwoju, gdyż ma znaczący wpływ na lokalną tożsamość i integrację wspólnoty.

Zabytki, czyli materialne składniki dziedzictwa kulturowego, są najbardziej widocznym i dostępnym jego elementem zarówno dla mieszkańców, jak i osób przyjezdnych. Wykorzystanie zabytków do celów kulturalnych i społecznych to coraz częstsza praktyka nie tylko w dużych miastach, ale także w gminach miejsko-wiejskich. Bardzo ciekawym przypadkiem uwzględniania zabytku w rozwoju lokalnym jest Centrum Koncertowo-Wystawiennicze w Narolu mieszczące się w dawnej cerkwi greckokatolickiej pw. Złożenia Szat Przenajświętszej

Bogurodzicy na Krupcu. Renowacja tego obiektu była dla samorządu gminnego wielkim wyzwaniem, nie tylko pod względem finansowym, ale również ze względu na historycznie trudną relację pomiędzy ludnością polską i ukraińską, przypisującą świątynię do kategorii tzw. dziedzictwa niechcianego. Udało się przezwyciężyć to podejście dzięki nowej koncepcji miejsca przeznaczonego do organizacji wydarzeń kulturalnych, popularyzujących działania lokalnych zespołów muzycznych, teatralnych i tanecznych, ale również takich o wymiarze ponadlokalnych, na które zjeżdżają szerzej znani artyści. Plany na przyszłość obejmują dalsze rozszerzanie oferty kulturalnej oraz rozwój infrastruktury w celu silniejszego przyciągnięcia turystów i miłośników sztuki. Miejsce przyczynia się do budowania pozytywnego wizerunku gminy Narol jako kulturalnej stolicy Rostocza i zwiększenia zainteresowania turystów tą wciąż nie do końca poznaną krainą geograficzną.

Przedstawione w artykule przykłady wskazują, że istniejące na danym obszarze materialne i kulturowe zasoby stają się ważnym elementem wykorzystywanym w procesie rozwoju. Znajduje to odzwierciedlenie w koncepcji rozwoju zrównoważonego, według której dziedzictwo kulturowe oraz tradycja charakterystyczna dla określonych obszarów stanowią zasoby eksploatowane przez ich mieszkańców do skrojonych na miarę strategii rozwoju. Dziedzictwo sprzyja także integracji społecznej, angażując mieszkańców w działania kulturalne i edukacyjne. Jest przestrzenią, w której poprzez aktywizację społeczną dochodzi do wzmocnienia międzypokoleniowej więzi społecznej. Jednak zachowanie dziedzictwa wymaga troski o autentyczność oraz adaptacji do współczesnych realiów.

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe, tradycja, rozwój lokalny, sztuka ludowa, zabytki, tożsamość lokalna, integracja społeczna

CULTURAL HERITAGE AS A TOOL FOR DEVELOPMENT

Piotr Nowak✉

ORCID 0000-0001-7991-5534

Jagiellonian University in Kraków

✉piotr.nowak@uj.edu.pl

Krzysztof Gorlach✉

ORCID 0000-0003-1578-7400

Jagiellonian University in Kraków (prof. em.)

✉kgorlach@interia.pl

Anna Jastrzębiec-Witowska✉

ORCID 0000-0002-9288-6018

University in Opole / Maria Kozaczkowa memorial Municipal Public Library in Dąbrowa Tarnowska

✉witowska@yahoo.com

Abstract

The contemporary term “cultural heritage” has evolved over the past half-century, from initially encompassing architectural landmarks and, later, cultural landscapes to finally include nonmaterial cultural heritage. The latter was recognized at the beginning of the 21st century and describes the practices, ideas, historical messages, knowledge and skills which communities, groups and even individuals recognize as cultural heritage. In this way, the legal definition of cultural heritage was brought closer to what sociologists and other representatives of the social sciences much earlier broadly defined as culture, taking in the collective manifestations of all material and nonmaterial human achievements. Honouring both of these components of cultural heritage is important for contemporary social changes, as the social dimension provides a frame of reference for a society to function today, as well as determining its future form and structure. Cultural heritage can serve as an important development tool and three cases of such an application are presented here: regional food products, functional folk art, and architectural landmarks, the latter being the closest to the original definition of cultural heritage.

Rural areas have always been associated with food production and, therefore, the culinary heritage of local and regional products is the natural consequence of such perceptions. Place and local know-how are indicators of the unique character of local food products, as they take the form of ‘invented traditions’ adapted to new conditions. This happens when local products go beyond local markets and are offered to consumers both on the national and European Union level. A good

example of such adaptation is Oscypek cheese from Poland's Podhale region, now registered as a European regional product.

Folk art is typically functional for those who create it and for the communities where it is created. This is the case with the 'painted village' of Zalipie, located in the northern part of Małopolska region, which is famous for its unique art of decorating houses and their interiors with colourful flower patterns. Practised for over a century, it was added to the UNESCO National List of Nonmaterial Heritage in August 2024. Such recognition does not change the local need for Zalipie heritage to be useful to the development of the village and the community of Olesno to which it belongs. Moreover, cultural heritage does not limit the life choices of Zalipie residents, as they are not ancillary to maintaining the ideal type of painted village. The inhabitants are not pressured to paint their homes, barns, or sheds with flowers but some still do so, and may run their own heritage-based businesses. There are theme farms running painting workshops and organizing tours to the most attractive parts of the village. Today, Zalipie can be viewed as an important regional brand based on a rich decorative tradition nurtured from generation to generation and supported by the local cultural centre, known as the House of Painters within the Museum of Tarnów Land, as well other local institutions. The existence of such a brand exerting a strong impact on local identity and integration within the community should not be seen as an accomplished mission but should serve as one of the social and cultural fostering further development.

Architectural landmarks as material components of cultural heritage are the most visible and most accessible element for local residents and tourists. Their use for cultural and social purposes is an increasingly frequent practice both in large cities and small towns and semi-rural communities. The Music and Exhibition Centre in Narol, created in the former Orthodox church of Krupiec and dedicated to the Deposition of the Vestments of the Most Holy Mother of God, represents one such application. The renovation of this house of worship posed a challenge for local government, not only in financial terms but also due to the historically difficult relations between Polish and Ukrainian residents, which relegated the building to the category of unwanted heritage. This was overcome by repurposing it as a centre for cultural events that affirm the activities of local bands and ensembles, theatre and dance groups but also suitable for organizing shows with more than local reach, attracting well-known artists. Future plans include expanding the cultural offering and improving the local infrastructure to attract tourists and art lovers. The centre plays a role in building a positive image for Narol as the cultural capital of the Roztocze area and hopefully sparking more tourist interest in this still only partially explored region.

The article analyses three examples of material and nonmaterial cultural resources used in development processes and stresses their importance for local communities. This resonates well with the concept of sustainable development, which recognizes cultural development and the traditions of particular areas as resources used by residents in developmental strategies tailored to their needs. Moreover, such heritage fosters social integration within the community, engaging residents in cultural and educational activities. It provides a space where social engagement bolsters intergenerational social bonds. Nonetheless, heritage preservation requires a focus on authenticity and on adapting to contemporary realities.

Keywords: cultural heritage, tradition, local development, folk art, historical monuments, local identity, social integration

SYTUACJA DEMOGRAFICZNA NA POLSKIEJ WSI – PEWNA ZMIANA

Monika Stanny✉

ORCID 0000-0003-4954-1679

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Polska Akademia Nauk, Warszawa

✉mstanny@irwirpan.waw.pl

Abstrakt

Demograficzne przemiany zachodzące na polskiej wsi wpisują się w szerszy, europejski kontekst – towarzyszy im zarówno utrzymująca się niska dzietność, jak i wydłużające się trwanie życia. Polska wieś, podobnie jak miasto, znalazła się w pułapce niskiej dzietności, a różnice pomiędzy środowiskiem miejskim i wiejskim – wyraźne jeszcze w momencie wejścia Polski do Unii Europejskiej – dziś uległy znacznemu zatarciu. O ile klasyczny podział na wieś i miasto przestaje być demograficznie istotny, o tyle coraz wyraźniej zarysowuje się zróżnicowanie między wsią podmiejską a peryferyjną, co ma istotne konsekwencje dla planowania lokalnych i regionalnych polityk publicznych.

Jednym z najbardziej zauważalnych skutków tych procesów jest zmiana struktury wieku ludności wiejskiej. Maleje udział dzieci i młodzieży, spada liczba osób w wieku produkcyjnym, a jednocześnie rośnie liczba i udział osób starszych. Starzenie się ludności przybiera w Polsce tempo wyższe niż średnia europejska. Wskaźniki demograficzne – takie jak indeks starości – jasno pokazują kierunek zmian: w 2004 r. na polskiej wsi na jednego seniora przypadało średnio 1,3 wnuka, dziś – mniej niż jeden. Co więcej, obserwujemy zjawisko tzw. podwójnego starzenia się, czyli nie tylko wzrostu liczby osób w wieku poprodukcyjnym, ale również dynamicznego przyrostu populacji 80+. Od 2004 r. liczba najstarszych mieszkańców wsi wzrosła aż o 154%.

Najgłębszą przemianą, która dokonała się po 2004 r., jest przekształcenie struktury wieku w tzw. piramidę regresywną. To wyraźny sygnał nadchodzącego spadku liczby ludności oraz dalszego pogłębiania się procesu starzenia. I choć zmiany te są częścią szerszych trendów europejskich, Polska pozostaje

specyficzna pod jednym względem: mimo zaawansowanego starzenia, liczba mieszkańców wsi wciąż rośnie, podczas gdy miasta doświadczają spadku liczby ludności. Warto jednak zaznaczyć, że wzrost liczby ludności wiejskiej w gminach nie jest zjawiskiem powszechnym. Przyrost ludności wiejskiej następuje głównie w miejskich obszarach funkcjonalnych, co wskazuje na dominację procesów suburbanizacji. Dodatni bilans ludności notowany jest tylko w 1/3 gmin w Polsce. Aż 72% z nich zawdzięcza go dodatniemu saldu migracji, które przewyższa przyrost naturalny. Tylko 28% gmin osiąga wzrost demograficzny dzięki dodatniemu przyrostowi naturalnemu. W pozostałych 2/3 gmin obserwowany jest ubytek rzeczywisty ludności. W 55% z nich decydujący czynnik regresu stanowi głęboki ujemny przyrost naturalny, a w pozostałych 45% – ujemne saldo migracji. Obszary wiejskie pozbawione bliskości miast ponadlokalnych, szczególnie na terenach popegeerowskich, są głównymi regionami odpływu ludności. Dane te pokazują złożoność zjawiska i potwierdzają konieczność prowadzenia zróżnicowanej polityki demograficznej, dostosowanej do lokalnych uwarunkowań.

Na przebieg procesów demograficznych coraz wyraźniej wpływają układy przestrzenne. W Polsce wykształciły się dwa główne porządki różnicujące dynamikę zmian ludności: centrum–peryferie oraz wschód–zachód. Wsie położone w sąsiedztwie dużych miast i aglomeracji przyciągają nowych mieszkańców i wykazują względną młodość demograficzną. W przeciwieństwie do nich obszary peryferyjne oddalone od głównych centrów doświadczają najgłębszych problemów – nie tylko starzenia się, ale także depopulacji. Równocześnie utrzymuje się historyczny podział – wschodnia część kraju jest starsza demograficznie niż zachodnia, choć i ta druga bardzo szybko się starzeje.

Demografia nie zmienia się w oderwaniu od życia społecznego – przeciwnie, towarzyszy jej głęboka transformacja struktur rodzinnych, wartości, rytmy życia i oczekiwań społecznych. Procesy starzenia się wsi wymagają odpowiedzi nie tylko w postaci programów senioralnych, lecz także szerzej – systemowych działań wspierających mieszkańców w różnym wieku. Szczególnej uwagi wymagają dzieci i młodzież, które narażone są na rosnące nierówności terytorialne w dostępie do usług edukacyjnych, zdrowotnych i opiekuńczych. Inwestycje w usługi publiczne powinny zatem obejmować zarówno potrzeby osób starszych, jak i najmłodszych mieszkańców wsi – bo to właśnie oni będą mierzyć się z konsekwencjami dzisiejszych przemian demograficznych.

Słowa kluczowe: zmiany demograficzne, ludność wiejska, starzenie się ludności, depopulacja, migracje wewnętrzne, zróżnicowanie przestrzenne

SHIFTING DEMOGRAPHICS IN RURAL POLAND – A DEFINITE CHANGE

Monika Stanny✉

ORCID 0000-0003-4954-1679

Institute of Rural and Agricultural Development, Polish Academy of Sciences, Warsaw

✉mstanny@irwirpan.waw.pl

Abstract

Demographic changes occurring in rural Poland are part of a broader European context and are accompanied by persistently low fertility and increasing life expectancy. Rural areas, just like cities, have found themselves trapped in the cycle of low fertility. While differences between urban and rural settings were still visible when Poland joined the European Union, they have since diminished significantly. The traditional rural–urban divide is becoming less demographically relevant, while the contrast between suburban and peripheral rural areas is gaining importance. This has significant implications for planning local and regional public policies.

One of the most visible consequences of these processes is the transformation in the age structure of the rural population. The proportion of children and young people is decreasing, the number of working-age individuals is falling, while the proportion and absolute number of older adults is growing. Population ageing in Poland is progressing faster than the European average. Demographic indicators such as the ageing index clearly reflect this trend: in 2004, there were on average 1.3 grandchildren per grandparent in rural Poland, whereas today this is below one. Moreover, a phenomenon known as double ageing is increasingly evident, meaning not only a rise in the number of post-working-age people, but also a sharp increase in the population aged 80 and over. Since 2004, the number of the oldest rural residents has grown by as much as 154%.

The most profound demographic shift since 2004 has been the transformation of the population age structure into a regressive pyramid. This signals not only a coming population decline, but also a deepening of the ageing process. Although these changes are consistent with broader European trends, Poland remains unique in one regard: despite advanced ageing, the rural population continues to grow, while urban areas are experiencing a decline. However, it is important to note that the increase in rural population is not widespread. Demographic growth occurs mainly in functional urban areas, indicating the dominance of suburbanisation processes. A positive population balance is observed in only one-third of municipalities in Poland. As many as 72% of these

owe their growth to positive net migration, which exceeds the natural increase. Only 28% of municipalities achieve demographic growth through a positive natural balance. In the remaining two-thirds of municipalities, a real population decline is observed. In 55% of these, the main factor behind demographic regression is a strongly negative natural balance, while in the remaining 45%, the key determinant is a negative migration balance. Rural areas not in close proximity to urban centres, particularly in post-state-farm regions, are the main regions registering a population outflow. These figures highlight the complexity of the phenomenon and confirm the need for a diversified demographic policy tailored to local conditions.

The course of demographic change is increasingly shaped by spatial dynamics. In Poland, two main axes define the patterns of population transformation: the centre–periphery axis and the east–west axis. Villages located near major cities and urban agglomerations are gaining residents and maintaining a relatively youthful demographic profile. In contrast, peripheral areas, remote from urban centres, are facing the most severe challenges – not only ageing but also depopulation. A historical divide remains visible as well: the eastern part of the country is demographically older than the west, although the latter is also ageing rapidly.

Demographic trends do not unfold in isolation from social life: on the contrary, they are accompanied by profound transformations in family structures, values, life rhythms and social expectations. The ageing of rural areas demands a response not only in the form of senior-focused programmes but more broadly, through systemic actions that support residents across all age groups. Particular attention must be paid to children and youth, who are exposed to increasing territorial inequalities in access to educational, healthcare and care services. Investments in public services should therefore address the needs of both the elderly and the youngest rural residents – as it is they who will bear the long-term consequences of today's demographic changes.

Keywords: demographic change, rural population, ageing, depopulation, internal migration, spatial differentiation

ENDO- I EGZOGENICZNE DETERMINANTY SPOŁECZNO-GOSPODARZEGO ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

Marek Wigier✉

ORCID 000-0001-5134-2295

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa

✉marek.wigier@ierigz.waw.pl

Abstrakt

Obszary wiejskie to wielofunkcyjna przestrzeń, tworzona przez wsie i drobne miasteczka, wraz z ich otoczeniem gospodarczym, społecznym i środowiskowym. To miejsce życia i pracy ludzi, organizacji, instytucji, podmiotów lokalnych. W relacji do miast obszary wiejskie charakteryzuje przestrzenne rozproszenie, niższa dostępność dóbr i usług, a w konsekwencji większe zróżnicowanie struktur społeczno-gospodarczych i ich niższa konkurencyjność. Rozwój obszarów wiejskich zależy od wielu czynników o charakterze endogenicznym, takich jak ludzie i ich kompetencje, zasoby ekonomiczne i naturalne, infrastruktura, instytucje, tradycje, oraz egzogenicznym, takich jak polityka rządu, krajowa i globalna gospodarka, technologie, środowisko naturalne, migracje. Czynniki te są ze sobą powiązane, a zrozumienie złożoności procesu ma kluczowe znaczenie dla planowania i wdrażania skutecznych strategii rozwoju.

Celem opracowania jest identyfikacja głównych czynników sprawczych rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich, jaki dokonał się w Polsce na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat członkostwa w UE, ocena tych zmian oraz przedstawienie perspektyw rozwoju w kontekście głównych wyzwań globalnych, politycznych, gospodarczych, społecznych i środowiskowych. Opierając się na założeniach teorii rozwoju gospodarczego wywodzących się z głównego nurtu ekonomii, uwzględniono w rozważaniach także wskazania teorii modernizacji, szkoły zależności, instytucjonalnej ekonomii rozwoju oraz rozwoju zrównoważonego. Zaproponowane w pracy podejście holistyczne uwzględnia, poza utożsamianymi z możliwością zaspokajania potrzeb materialnych, zasobnością i bogactwem, kwantyfikowanych w kategoriach rynkowych, także procesy oceniane z punktu

widzenia systemu wartości i warunków, w jakich toczy się życie jednostki i ogółu. Dla opisu zmian jakościowych i ilościowych w zakresie kapitału ekonomicznego, społecznego i instytucjonalnego wykorzystano dostępne dane statystyki publicznej, głównie GUS, Eurostat, FAO, ARiMR, KOWR, FADN, badania własne, a także krajową i międzynarodową literaturę przedmiotu oraz podstawowe metody analizy statystycznej, dedukcji, redukcji, oceny eksperckiej oraz SWOT.

Wyniki przeprowadzonych analiz dowodzą, że po dwudziestu latach członkostwa w UE polska wieś i obszary wiejskie stały się bogatsze i piękniejsze. Źródłem tych przemian był wspólny rynek, rozwój gospodarczy, fundusze strukturalne i WPR oraz przedsiębiorczość. Zrównoważonemu i wielofunkcyjnemu rozwojowi obszarów wiejskich towarzyszy jednak brak ładu przestrzennego i procesy depopulacyjne. Zmiany strukturalne w rolnictwie spowodowały wykształcenie się grupy nowoczesnych, towarowych, konkurencyjnych gospodarstw rolnych, przy równoczesnej wysokiej presji na środowisko, gleby, „upraszczanie” produkcji w gospodarstwach, ograniczanie hodowli zwierząt. Polski sektor rolno-żywnościowy osiągnął sukces na rynkach międzynarodowych, a na obszary wiejskie wkroczyła nowa infrastruktura. Zmiany klimatyczne, ekstremalne zjawiska pogodowe powodują jednak wzrost ryzyka w rolnictwie. Ryzyko to potęgują także zagrożenia geopolityczne. W przyszłości rolnictwo pozostanie kluczowym obszarem działalności na obszarach wiejskich, odpowiedzialnym za bezpieczeństwo i suwerenność żywnościową, dostarczanie dóbr publicznych, budowanie odporności systemów gospodarczych i środowiskowych, a także energetycznych.

Słowa kluczowe: rozwój obszarów wiejskich, bezpieczeństwo, rozwój zrównoważony, zmiany strukturalne

ENDO- AND EXOGENOUS DETERMINANTS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN RURAL AREAS

Marek Wigier✉

ORCID 000-0001-5134-2295

Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute, Warsaw

✉marek.wigier@ierigz.waw.pl

Abstract

Rural areas are multifunctional spaces comprising villages and small towns, along with their economic, social and environmental setting: they are places where people, organizations, institutions, local entities live and work. In relation to cities,

rural areas are characterized by spatial dispersion, lower availability of goods and services, and consequently, greater differentiation of socio-economic structures and lower competitiveness. The development of rural areas depends on many endogenous factors, such as people and their competencies, economic and natural resources, infrastructure, institutions or traditions, and exogenous factors, such as government policies, the national and global economy, technology, the environment or migration. These factors are interrelated, and understanding the complexity of this process is key to planning and implementing effective development strategies.

The purpose of the study is to identify the main causal factors of the socio-economic development of rural areas that Poland has made over the last twenty years of EU membership, to assess these changes and to present the prospects for development in the context of the main global, political, economic, social and environmental challenges. Based on the assumptions of economic development theories derived from mainstream economics, the discussion also takes into account modernization theory, the dependency school, institutional development economics and the concept of sustainable development. The article proposes a holistic approach. This takes into account material needs, affluence and wealth, quantified in market terms, as well as processes evaluated from the perspective of the value system and the conditions in which the life of the individual and the general public takes place. The data used to describe the qualitative and quantitative changes relating to economic, social and institutional capital comes from: available data of public statistics, mainly Statistics Poland, Eurostat, FAO, the Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture (ARiMR), National Support Centre for Agriculture (KOWR), FADN, the author's own research, and national and international literature on the subject. Basic methods of statistical analysis, deduction, reduction, expert evaluation, and SWOT analysis are used.

The results of this analysis show that after twenty years of EU membership, Poland's countryside and rural areas have become richer and more beautiful. The source of these transformations was the single market, economic development, structural funds and the CAP, and also entrepreneurship. However, the balanced and multifunctional development of rural areas is accompanied by depopulation processes and a lack of spatial order. Structural changes in agriculture have resulted in the formation of a group of modern, commodity-based, competitive farms, with associated high pressure on the environment, soils, "simplification" of production on farms, and reduced animal husbandry. The Polish agri-food sector has succeeded in international markets, and new infrastructure has entered rural areas. However, climate change and extreme weather events pose increasing risks in agriculture. These risks are also compounded by geopolitical risks.

In the future, agriculture will remain a key activity in rural areas, responsible for food security and sovereignty, providing public goods, building resilience in economic and environmental as well as energy systems.

Keywords: rural development, safety, sustainable development, structural change

ŚRODOWISKO I WIEJSKA PRZESTRZEŃ

PRESJA ZMIAN KLIMATYCZNYCH, EKSTREMALNE ZJAWISKA POGODOWE A ŚRODOWISKO I ROLNICTWO

Mariusz Matyka✉

ORCID 0000-0001-6269-1175

Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – Państwowy Instytut Badawczy w Puławach

✉mmatyka@iung.pulawy.pl

Jerzy Kozyra✉

ORCID 0000-0002-7082-8765

Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa – Państwowy Instytut Badawczy w Puławach

✉kozyr@iung.pulawy.pl

Abstrakt

Zmiany klimatyczne i ekstremalne zjawiska pogodowe wywierają coraz większą presję na środowisko i rolnictwo, stanowiąc jedno z trudniejszych wyzwań współczesnej gospodarki. Wzrost temperatury oraz częstsze susze prowadzą do strat w plonach, degradacji gleb, utraty bioróżnorodności i zakłóceń w ekosystemach, wpływając jednocześnie na produktywność i efekty ekonomiczne rolnictwa. W artykule zanalizowano skutki tych zmian dla rolnictwa Europy i Polski, wskazując zarówno zagrożenia, jak i możliwe strategie adaptacyjne. Zaznaczono, że zmiany klimatyczne stanowią istotne zagrożenie dla środowiska i rolnictwa, a ich skutki mogą być katastrofalne w przypadku braku odpowiednich działań. Podkreślono znaczenie działań dostosowawczych i podejścia systemowego, które mogą minimalizować negatywne skutki i poprawić odporność sektora rolnego na zmianę klimatu.

Słowa kluczowe: zmiany klimatyczne, ekstremalne zjawiska pogodowe, rolnictwo, środowisko, adaptacja, strategie dostosowawcze

CLIMATE CHANGE PRESSURES, EXTREME WEATHER EVENTS AND THEIR IMPACT ON THE ENVIRONMENT AND AGRICULTURE

Mariusz Matyka✉

ORCID 0000-0001-6269-1175

Institute of Soil Science and Plant Cultivation – State Research Institute in Puławy

✉mmatyka@iung.pulawy.pl

Jerzy Kozyra✉

ORCID 0000-0002-7082-8765

Institute of Soil Science and Plant Cultivation – State Research Institute in Puławy

✉kozyr@iung.pulawy.pl

Abstract

Climate change and extreme weather events are exerting ever-greater pressure on the environment and agriculture, posing one of the key challenges for modern economies. Rising temperatures, changes in water availability, and more frequent droughts and floods lead to soil degradation, biodiversity loss, and ecosystem disruptions, while also affecting agricultural productivity and economic efficiency. This article analyses the impacts of these changes on agriculture in Europe and Poland, highlighting both threats and possible adaptation strategies. It is pointed out how climate change poses a significant threat to the environment and agriculture, and its consequences could be catastrophic if appropriate measures are not taken. The importance of adaptive measures is emphasized, as these can minimize negative consequences and bolster the resilience of the agricultural sector. The study also discusses examples of adaptation solutions implemented in European agriculture.

Keywords: climate change, extreme weather events, agriculture, environment, adaptation, adaptive strategies

WALORY PRZYRODNICZE I ICH OCHRONA, ZIELONA I NIEBIESKA INFRASTRUKTURA

Tomasz Okruszko✉

ORCID 0000-0002-5103-1638

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

✉tomasz_okruszko@sggw.edu.pl

Abstrakt

Kluczowym elementem zapewniania dobrostanu człowieka jest ochrona środowiska przyrodniczego, zarówno w aspektach ochrony przyrody nieożywionej, zwłaszcza powietrza, wody i gleby, jak i przyrody ożywionej, czyli gatunków bądź ekosystemów, przy czym jakość przyrody ożywionej, poza zobowiązaniami etyczno-moralnymi dla jej zachowania, można także traktować jako wskaźnik stanu środowiska, które wzmacnia lub upośledza fizyczny i psychicznemu rozwój człowieka.

Dla rozwoju środowiska wiejskiego szczególne znaczenie mają dwa czynniki abiotyczne: gleba i woda. Jakość gleb jest kluczowym elementem zarówno dla produkcji rolnej, jak i utrzymania potencjału przyrodniczego. Jakość gleb najlepiej charakteryzuje zawartość substancji organicznej w profilu glebowym. Długoletni monitoring wskazuje, że w skali kraju tracimy ten niezwykle cenny zasób we wszystkich typach gleb, a w szczególności w glebach organicznych. Innym kluczowym elementem charakteryzującym jakość gleb jest jej odczyn. Zakwaszanie gleb to zjawisko groźne zarówno dla jej żyzności, jak i buforowania transmisji zanieczyszczeń. Z różnym nasileniem obserwujemy je w całym krajobrazie Polski.

Drugim istotnym dla funkcjonowania terenów wiejskich czynnikiem jest woda. Ze względu na charakter polskiego rolnictwa zasilanego głównie wodami opadowymi jakość opadów ma znaczenie fundamentalne. Związek pomiędzy występowaniem tzw. kwaśnych deszczów i zubożeniem profilu glebowego jest dobrze udokumentowany. Rolnictwo korzysta także w pewnym zakresie z wód

podziemnych i powierzchniowych, co oznacza, że ich ochrona, zwłaszcza w zakresie ilościowym, jest istotna dla rozwoju rolnictwa, leśnictwa i utrzymania jakości siedlisk przyrodniczych.

Ochrona przyrody ożywionej, zwłaszcza siedlisk i gatunków chronionych, jest rozważana w dwóch aspektach. Po pierwsze jako współistnienie rolnictwa i gospodarki leśnej na terenach chronionych, zwłaszcza w postaci parków narodowych. Parki narodowe, a w mniejszym stopniu obszary sieci Natura 2000, pokazują, z jakimi wyzwaniami musi się mierzyć społeczeństwo, aby pogodzić ogólnospołeczne oraz ogólnokrajowe potrzeby w zakresie ochrony dziedzictwa przyrodniczego z lokalnymi potrzebami produkcyjnymi i ekonomicznymi aspiracjami lokalnej społeczności. Doświadczenia w tym zakresie wskazują, że bez subwencji dla terenów, na których leżą obszary chronione, ów kompromis jest niezwykle trudno osiągnąć.

Szczególna rola obszarów wiejskich dotyczy utrzymania bioróżnorodności i zapewnienia bytu dla cennych gatunków roślin i zwierząt, które zajmują obszary poza terenami prawnie chronionymi. Dla utrzymania bogactwa przyrodniczego niezbędne jest systemowe wsparcie producentów rolnych i w pewnym zakresie właścicieli lasów, tak aby ochrona gatunków i siedlisk była częścią dobrych praktyk.

Gospodarowanie wodami, w tym częścią infrastruktury służącą temu celowi, jest kluczowym elementem dla uzyskiwania celów produkcyjnych i środowiskowych. Na obszarach wiejskich *nexus* woda–żywność jest szczególnie wyraźny. Aby uzupełnić wodę z opadów, rolnictwo korzysta z zasobów wód powierzchniowych i podziemnych. Woda jako surowiec produkcyjny powinna być dostarczana na obszary nawadniane możliwie niskimi kosztami materiałowymi, energetycznymi i organizacyjnymi. Oznacza to konieczność korzystania z lokalnych zasobów wód: oczek, stawów oraz małych zbiorników, a w okresie suszy także z zasobów podziemnych. Ze względu na strategiczną rolę wód podziemnych w zaspokajaniu różnorodnych potrzeb społecznych i ekonomicznych proces poboru wód musi być dokładnie monitorowany. Predykcja wskazuje, że w najbliższych dekadach rolnictwo będzie największym użytkownikiem wód w Polsce (obecnie są to wody chłodnicze). Jednocześnie rolnictwo silnie oddziałuje na jakość wód. W odróżnieniu wody użytkowanej przemysłowo oraz komunalnie woda wpływająca z sieci drenarskiej lub spływająca z pól jest trudna do monitorowania, co oznacza, że zanieczyszczenia z rolnictwa mają charakter rozproszony i do pewnego stopnia losowy. Zmniejszenia negatywnego wpływu rolnictwa wymaga rygorystyczne przestrzeganie dobrych praktyk rolniczych, ponieważ działania związane z rekultywacją wód wymagają dużych nakładów.

Dynamiczny rozwój koncepcji rozwiązań bliskich naturze (ang. *Nature based Solutions*) jest szczególnie istotny dla obszarów wiejskich, na których oprócz

na wspomniane działania infrastrukturalne szczególną uwagę należy zwrócić na aktywności, które długoterminowo mogą polepszyć jakość zasobów glebowych i wodnych, a jednocześnie prowadzić do utrzymania bogactwa przyrodniczego. Kluczowe dla ochrony gleb są działania związane z zapobieganiem erozji, utrzymaniem pokrycia gleby poza okresem wegetacyjnym oraz utrzymania ostatecznie wilgotności wierzchniej warstwy glebowej. Dla ochrony zasobów wodnych istotne są działania, które retencjonują wodę w glebie, zwiększają infiltrację, zasilając wody podziemne, zmniejszając drenujący charakter cieków oraz zwiększając uwodnienie dolin rzecznych. Aby chronić jakość wód, NbS można stosować w celu zmniejszenia ilości biogenów dopływających z systemów dy-narskich i melioracji odwadniających, zmniejszenia zmywów z gruntów ornych oraz spływów wód z obszarów pozyskiwania drewna. Katalog potencjalnych działań jest już dobrze rozpoznany. Kluczowym pytaniem brzmi: jak prowadzić długoterminowy bilans zysków i strat związanych z okresowym lub przestrzennym zmniejszeniem produktywności krajobrazu.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, woda, gleba, ochrona środowiska

NATURE PROTECTION BY GREEN AND BLUE INFRASTRUCTURE

Tomasz Okruszko✉

ORCID 0000-0002-5103-1638

Warsaw University of Life Sciences

✉tomasz_okruszko@sggw.edu.pl

Abstract

To ensure human well-being, the key element is protecting the natural environment by safeguarding inanimate nature, especially air, water, soil, and animate nature, i.e., species or ecosystems. The quality of animate nature, apart from ethical and moral obligations, can also be treated as an indicator of the state of the environment, which enhances or impairs humans' physical and mental development.

Two abiotic factors are particularly important for developing the rural environment: soil and water. Soil quality is key to agricultural production and maintaining natural potential. Soil quality is best characterized by organic matter content in the profile. Long-term monitoring indicates that on a national scale, we are losing this extremely valuable resource in all types of soils, particularly organic soils. Another key element characterizing soil quality is its reaction. Soil acidification is a phenomenon that poses a threat to both its fertility and the

buffering of the transmission of pollutants. We observe it with varying intensity throughout the entire Polish landscape.

The second important factor for the functioning of rural areas is water. Due to the nature of Polish agriculture, which is mainly supplied by rainwater, precipitation quality is of fundamental importance. The relationship between the occurrence of so-called 'acid rain' and the impoverishment of the soil profile is well documented. Agriculture also uses groundwater and surface water to some extent, which means that protecting these, especially in quantity, is important for developing agriculture and forestry and maintaining the quality of natural habitats.

The protection of living nature, especially habitats and protected species, is considered in two aspects. Firstly, the challenge posed by the coexistence of agriculture and forestry in protected areas, especially in national parks. These parks and, to a lesser extent, Natura 2000 network areas, show what challenges society must face to reconcile the general social, nationwide needs in terms of protecting natural heritage with the local production needs or economic aspirations of the local community. Experience in this area indicates that this compromise is complicated to achieve without subsidies for places with protected areas. The unique role of rural areas concerns the maintenance of biodiversity and ensuring the existence of valuable species of plants and animals that occupy areas outside legally protected areas. To maintain natural wealth, systemic support for agricultural producers and, to some extent, forest owners is necessary so that the protection of species and habitats is part of good practices.

Water management, including part of the infrastructure serving this purpose, is key to achieving production and environmental goals. In rural areas, the water-food nexus is evident. Agriculture uses surface and underground water resources to supplement rainfall. As raw material for production, water should be delivered to irrigated areas at the lowest possible cost, be it material, energy or organizational cost. This means that local water resources must be used: ponds, small reservoirs, and, in periods of drought, also underground resources. Due to the strategic role of groundwater in meeting various social and economic needs, the water collection process must be carefully monitored. Predictions indicate that in the coming decades, water collection for agriculture will be the largest water user in Poland (currently this is cooling water). At the same time, agriculture has a substantial impact on water quality. Unlike industrial or municipal use, water flowing from drainage networks or from fields is difficult to monitor, which means that pollution from agriculture is dispersed and, to some extent, random. Reducing the negative impact of agriculture requires rigorous adherence to good agricultural practices because activities related to water reclamation require large expenditures.

The dynamic development of the concept of Nature based Solutions (NbS) is significant for rural areas where, in addition to the aforementioned infrastructure activities, special attention should be paid to activities that can improve the quality of soil and water resources in the long term and, at the same time, be a factor leading to maintaining natural wealth. The key to soil protection is activities related to preventing erosion, maintaining soil cover outside vegetation, and ultimately maintaining the moisture of the topsoil layer. Activities that retain water in the soil, increase infiltration by supplying groundwater, reduce the draining nature of streams, and increase the hydration of river valleys are essential for protecting water resources. To protect water quality, NbS can be used to reduce the amount of nutrients flowing through drainage systems, reduce outwash from arable land, and reduce water runoff from logging areas. The catalogue of potential activities is already well known. The key question is how to conduct a long-term balance of profits and losses related to the periodic and spatial reduction in landscape productivity.

Keywords: rural areas, water, soil, nature protection

ARCHITEKTURA I KRAJOBRAZ JAKO WYRAZ ZMIANY KULTUROWEJ ORAZ NOWYCH FUNKCJI OBSZARÓW WIEJSKICH – MIĘDZY OCHRONĄ TRWAŁYCH WARTOŚCI A KREACJĄ NOWYCH FORM

Elżbieta Raszeja✉

ORCID 0000-0001-8944-3040

Uniwersytet im. Magdaleny Abakanowicz w Poznaniu

✉elzbieta.raszeja@uap.edu.pl

Abstrakt

Na architekturę i krajobraz wsi wpływają różne aktualne procesy gospodarcze, społeczne i polityczne, nie tylko te, które mają miejsce bezpośrednio na obszarach wiejskich. Istotnym czynnikiem kształtującym wiejską przestrzeń jest też współczesna zmiana kulturowa, zwłaszcza zmiana wartości i modelu życia, której jesteśmy świadkami i uczestnikami. Obszary wiejskie stają się miejscem realizacji celów życiowych dla coraz liczniejszych grup społecznych. Jednocześnie coraz częściej są przedmiotem społecznych debat i naukowych badań prowadzących do uznania niedostrzeganych lub niedocenianych wartości przestrzenno-krajobrazowych i kulturowych.

Przez wieki przestrzeń wsi była kształtowana przez lokalne społeczności w nieustającym procesie codziennych aktywności wynikających nie tylko z indywidualnych potrzeb i determinowanych przez miejscowe warunki, ale też sterowanych przez siły i wpływy zewnętrzne o różnym charakterze i zasięgu. Formy zabudowy, kształty osiedli czy też różne sposoby podziału i zarządzania terenów upraw nadające indywidualny charakter wiejskim krajobrazom zmieniały się wraz z ewolucją sposobów produkcji żywności i stylu życia. Od kilku dziesięcioleci na terenach wiejskich Polski, zwłaszcza tych położonych w sąsiedztwie dużych miast, zachodzą bardzo intensywne przekształcenia krajobrazu i zabudowy, wynikające z przejmowania przez wieś nowych funkcji. Poza wciąż dominującą funkcją produkcji żywności (realizowaną w zmienionych

uwarunkowaniach ekonomicznych i technologicznych) coraz większego znaczenia nabiera na tych obszarach mieszkalnictwo dla ludności nierolniczej, rekreacja oraz infrastruktura, produkcja przemysłowa i magazynowanie. Stale postępuje proces transformacji tradycyjnych krajobrazów rolniczych, które do niedawna odznaczały się dużą trwałością i stabilnością. Zanikają charakterystyczne formy związane z funkcją rolniczą, historyczne układy osadnicze są przekształcane, często w sposób nieprzemysłany lub przypadkowy, w krajobrazie wsi pojawiają się obiekty pozbawione związku z otoczeniem i oderwane od lokalnej tradycji budowlanej.

Celem referatu jest przedstawienie założeń kształtowania krajobrazu i architektury wsi, ze szczególnym uwzględnieniem trwałych wartości, które powinny stanowić wyznacznik dla współczesnego planowania i projektowania. Podstawą dla sformułowania tych założeń jest identyfikacja aktualnych procesów przekształceń pod kątem ich wpływu na krajobraz i architekturę wsi, określenie ich dynamiki, skali i kierunków oraz diagnoza stanu przestrzeni wiejskiej. Analiza wybranych scenariuszy rozwoju obszarów wiejskich, konstruowanych z uwzględnieniem różnych postaw i oczekiwań w stosunku do wsi, pozwala na wskazanie z jednej strony możliwych zagrożeń i deformacji przestrzeni, z drugiej – szans dla jej zrównoważonego planowania. Prezentowana wizja rozwoju łączy szacunek dla cennych form krajobrazowych i architektonicznych ukształtowanych w przeszłości ze świadomością potrzeby kreowania nowych, wynikających z aktualnych potrzeb oraz aktualnego stanu wiedzy.

Ze względu na duże zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce nie jest możliwe stworzenie uniwersalnych i powtarzalnych rozwiązań. Można raczej wskazać zasady projektowania zrównoważonych, odpornych i stabilnych struktur krajobrazowych, które będą mogły przyjąć nieuniknione przyszłe zmiany z zachowaniem integralności krajobrazu. Zestaw proponowanych form i instrumentów wpisujący się we współczesną koncepcję „ochrony aktywnej” obejmuje zarówno działania projektowe i planistyczne, jak i edukacyjne, wzmacniające partycypację społeczną i zaangażowanie mieszkańców. Warunkiem skutecznej ochrony dziedzictwa architektury wernakularnej jest poszukiwanie i wdrażanie nowatorskich sposobów kontynuacji lokalnej tradycji we współczesnej zabudowie, z zastosowaniem nowoczesnych technologii budownictwa pasywnego, niskoemisyjnego i energooszczędnego.

Krajobraz polskiej wsi będzie skutecznie chroniony przed destrukcją i kształtowany w sposób zgodny z jego charakterem przez spójną politykę krajobrazową, opartą na założeniach Europejskiej Konwencji Krajobrazowej i realizowaną na różnych szczeblach. Problematyka krajobrazowa musi być ściśle zintegrowana z systemem planowania przestrzennego, a ochrona charakteru krajobrazu powinna być jednym z priorytetów przy podejmowaniu decyzji o użytkowaniu terenu

i lokalizowaniu inwestycji. Pozwoli to na utrwalenie cennych struktur i form, zapobiegnie rozpraszaniu zabudowy i niekontrolowanym podziałom przestrzeni, a jednocześnie zapewni czytelność krajobrazu i rozpoznawalność poszczególnych obszarów, stając się elementem wzmacniania lokalnej tożsamości i procesu odnowy wsi.

Słowa kluczowe: krajobraz wsi, planowanie i projektowanie na obszarach wiejskich, aktywna ochrona krajobrazu, architektura wernakularna

ARCHITECTURE AND RURAL LANDSCAPE AS AN EXPRESSION OF CULTURAL CHANGE AND NEW FUNCTIONS OF RURAL AREAS – BETWEEN THE PROTECTION OF LASTING VALUES AND THE CREATION OF NEW FORMS

Elżbieta Raszeja✉

ORCID 0000-0001-8944-3040

Magdalena Abakanowicz University of the Arts in Poznań

✉elzbieta.raszeja@uap.edu.pl

Abstract

The architecture and landscape of the countryside are influenced by various ongoing economic, social and political processes, and not only those that take place directly in rural areas. An important factor shaping the rural space is also the current cultural change that we are witnesses to and participants in, especially the change in values and the model of life. Rural areas are becoming places where life goals are realized for increasingly numerous social groups. At the same time, they are more frequently the subject of social debates and scientific research, leading to the recognition of overlooked or underestimated spatial, landscape and cultural values.

For centuries, the countryside space has been shaped by local communities in a continuous process of everyday activities, resulting not only from individual needs and determined by local conditions, but also controlled by external forces and influences that are varied in character and scope. Forms of development, shapes of settlements, or various ways of dividing and arranging agricultural areas, giving an individual character to rural landscapes, have changed along with the evolution of production methods and lifestyles. For several decades, rural areas in Poland, especially those located in the vicinity of large cities, have been undergoing very intensive transformations of the landscape and development,

resulting from the villages taking on new functions. In addition to the still dominant function of food production (realized in changed economic and technological conditions), housing for the non-agricultural population, recreation and infrastructure, industrial production and storage are becoming increasingly important in these areas. The process of transformation of traditional agricultural landscapes, which until recently were characterized by great durability and stability, is constantly progressing. Characteristic forms associated with agricultural functions are disappearing, historical settlement systems are being transformed, often in an ill-considered or random way, and buildings appear in the rural landscape that are at odds with their surroundings and detached from the local building traditions.

The aim of the paper is to present the principles of shaping the landscape and architecture of villages, with particular emphasis on lasting values that should be a factor in contemporary planning and design. The basis for formulating these assumptions is identifying current transformation processes in terms of their impact on the landscape and architecture of the village, determining their dynamics, scale and directions, and diagnosing the condition of the rural space. The analysis of selected scenarios for the development of rural areas, formulated to take into account different attitudes and expectations towards rural areas, enables possible threats and deformations of space to be identified, on the one hand, and opportunities for its sustainable planning, on the other. The vision of development presented here combines respect for valuable landscape and architectural forms shaped in the past with an awareness of the need to create new ones, resulting from current needs and the current state of knowledge.

Due to the great diversity of Poland's rural areas, it is not possible to create universal and repeatable solutions. However, it is possible to indicate the principles of designing sustainable, resistant and stable landscape structures that will be able to accept inevitable future changes while maintaining the integrity of the landscape. The set of proposed forms and instruments, which is in line with the contemporary concept of "active protection", includes both design and planning activities, as well as educational activities, strengthening social participation and involvement of residents. To effectively protect the heritage of vernacular architecture, we must seek and implement innovative ways of continuing local traditions in contemporary development, using modern passive, low-emission and energy-saving construction technologies.

The landscape of the Polish countryside will be protected effectively from destruction and shaped in a manner consistent with its character by a coherent landscape policy that is based on the European Landscape Convention and implemented at various levels. Landscape issues must be closely integrated with the spatial planning system, and protecting the character of the landscape should be

prioritised in decision-making on land use and investment locations. This will allow for the consolidation of valuable structures and forms, prevent the dispersion of development and uncontrolled divisions of space, and at the same time ensure landscape readability and the recognition of individual areas, becoming an element in strengthening the local identity and the process of countryside renewal.

Keywords: rural landscape, rural areas planning and design, active landscape protection, vernacular architecture

EWOLUCJA OSADNICTWA WIEJSKIEGO - W KIERUNKU NOWEJ STRUKTURY PRZESTRZENNEJ WSI

Krystian Heffner✉

ORCID 0000-0002-2737-6417

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

✉krystian.heffner@ue.katowice.pl

Agnieszka Majorek-Gdula✉

ORCID 0000-0002-7005-5045

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

✉agnieszka.majorek-gdula@uekat.pl

Abstrakt

W opracowaniu przeanalizowano rozwój osadnictwa wiejskiego w Polsce od początku transformacji ustrojowej, koncentrując się na przemianach przestrzennych, które nasiliły się po 1990 r. Zmiany te charakteryzują się ewolucyjnym przebiegiem determinowanym przez szereg czynników, takich jak położenie geograficzne, usytuowanie względem ośrodków miejskich, zwłaszcza tych największych oraz dostępność do szlaków komunikacyjnych i transportowych.

Również nowe uwarunkowania związane z sytuacją polityczną (np. wejście do Unii Europejskiej) i formami prowadzenia działalności gospodarczej często skutkują głębokimi i daleko idącymi konsekwencjami dla kierunków rozwoju obszarów wiejskich.

W artykule podjęto próbę oceny zmian zachodzących na obszarach wiejskich wskutek przemieszczeń migracyjnych ludności (odpływu i napływu mieszkańców), przekształceń struktury demograficznej wsi, ewolucji lokalnych i regionalnych rynków pracy, intensywności budownictwa mieszkaniowego, komunikacyjnego, handlowo-usługowego i produkcyjno-magazynowego w okresie po 1990 r. Celem opracowania jest też określenie wpływu przekształceń w zagospodarowaniu obszarów wiejskich na możliwości i kierunki rozwoju wsi w Polsce. Zmiany przestrzenne dotyczą zarówno obszarów zabudowanych

(tzw. siedlisk), jak i stref użytkowanych rolniczo oraz w innych celach, obejmują również użytki ekologiczne.

W opracowaniu zwrócono uwagę na zróżnicowanie procesów przekształceń przestrzennych w zależności od położenia obszaru w stosunku do głównych ośrodków miejskich. Obserwacje przeprowadzono w podziale na pięć głównych typów gmin wiejskich (różniących się położeniem geograficznym względem ośrodków miejskich).

Przekształcenia przestrzeni wiejskiej oddziałują bezpośrednio i pośrednio na warunki życia i pracy mieszkańców wsi, na ich relacje społeczne i kulturowe, kształtują też ich przyszłe zachowania ekonomiczne i społeczne. Od użytkowników obszarów wiejskich w znacznym stopniu zależy struktura przestrzeni wiejskiej, intensywność i formy jej zagospodarowania, a także uporządkowanie i stopień zachowania walorów, tak przyrodniczych, jak rolniczych oraz krajo-
brazowych i kulturowych wsi. Istotne jest też znaczenie czynników zewnętrznych – funkcjonowanie systemu planowania zagospodarowania przestrzennego, systemu przyciągania inwestycji na wieś, oddziaływanie europejskich środków i decydowanie o wyborze głównych kierunków rozwoju wsi.

Słowa kluczowe: zmiany przestrzenne, rozwój obszarów wiejskich, zrównoważony rozwój

EVOLUTION OF RURAL SETTLEMENT – TOWARDS A NEW SPATIAL STRUCTURE IN THE COUNTRYSIDE

Krystian Heffner✉

ORCID 0000-0002-2737-6417

University of Economics in Katowice

✉krystian.heffner@ue.katowice.pl

Agnieszka Majorek-Gdula✉

ORCID 0000-0002-7005-5045

University of Economics in Katowice

✉agnieszka.majorek-gdula@uekat.pl

Abstract

The paper analyses the evolution of rural settlements in Poland since the beginning of the political and economic transformation, focusing on spatial changes that intensified after 1990. These changes follow an evolutionary course, determined by various factors, including geographical location and position relative

to urban centres, especially the largest ones, as well as accessibility to communication and transport routes.

Additionally, new conditions related to the political situation (e.g. entry into the European Union) and forms of business often result in profound and far-reaching consequences for the directions of rural development.

The paper attempts to assess the changes occurring in rural areas as a result of population transfers (outflow and inflow of inhabitants), transformations in the demographic structure of villages, the evolution of local and regional labour markets, and the intensity of construction in the housing, transport, retail and production-warehouse sectors following 1990. The study also aims to identify how transformations in rural development impact on the possibilities and directions of rural development in Poland. Spatial changes affect both built-up areas (settlements) and zones used for agriculture and for other purposes, and also include ecological utilities.

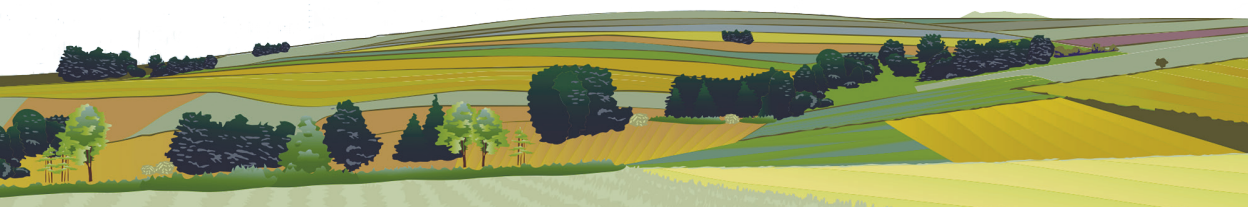
The following analysis underscores the diversity of spatial transformation processes depending on the area's location relative to major urban centres. Observations were conducted with rural municipalities divided into five main types, based on their geographical location in relation to urban areas.

The transformation of rural space directly and indirectly affects the living and working conditions of rural residents, and their social and cultural relations, in addition to shaping their future economic and social behaviour. The structure of the rural space, the intensity and forms of its development, the ordering and degree of preservation of the values, both natural and agricultural, as well as the landscape and cultural values of the countryside, largely depend on the users of rural areas. However, it is worth noting the importance of external factors – the land-use planning system, the system for attracting investment to the countryside, the impact of European measures, and the choice of main directions for rural development.

Keywords: spatial changes, rural development, sustainable development

NOTATKI

Handwriting practice lines consisting of 20 horizontal dotted lines.

ISBN 978-83-68187-28-1

9 788368 187281

